

RNI Regd.No.MAH MAR/2016/70906

वर्ष १ ले
अंक सहावा

रामदास फुटाणे
अमृतमहोत्सवी वर्षानिमित्त

माती माणसांचं
जगणं

श्रीष्टीवार्

एप्रिल २०१७

जागतिकीकरणाचे, खाजगीकरणाचे, उदारीकरणाचे परिणाम राष्ट्राला व बहुसंख्य समाजाला मारक असले तरी त्यांचे फायदे ज्या छोट्या वर्गाला मिळत आहेत, त्या शक्ती या धोरणाचे तुणतुणे वाजविण्यात मश्गुल आहेत. या संकटाच्या विरोधात शेतकरी, शेतमजूर, कामगार, कर्मचारी, मच्छिमार, आदिवासी व प्रकल्पग्रस्त आपापल्यापरीने संघर्ष करीत आहेत; तथापि, ही सर्व आंदोलने एकमेकांपासून अलग अलग आहेत...समाजातल्या १५ ते २० टक्के लोकांच्याकडे संपत्तीचा संचय झाला असून सुमारे ७० ते ७५ टक्के लोकसंख्या दोन वेळच्या जेवणाला देखील महाग झालेली आहे. काम करूनही पुरेसे वेतन न मिळाल्यामुळे व काम करण्याची इच्छा असूनही कामच न मिळाल्यामुळे उपासमारीत फेकला गेलेला माणूस वैफल्यग्रस्त बनतो. त्याचा त्यामुळे लोकशाहीवरचा विश्वास उडतो. अशा समूहांचा व्यापक व डोळस जनआंदोलनात संघटित करण्याचे काम बिकट असल्याचा आजवरचा अनुभव असला, तरी भारतीय लोकशाहीसमोर त्याखेरीज पर्याय नाही.

– एन.डी.पाटील

डॉ.एकनाथ पाटील

प्राचार्य
विश्वास सायनाकर
गौरव ग्रंथ

जागतिकीकरण आणि वर्तमान आव्हाने
संपादक: एकनाथ पाटील
प्राचार्य विश्वास सायनाकर गौरव ग्रंथ
नाग-नालंदा प्रकाशन-इस्लामपूर
मूल्य: ₹ ३५०
९८८१०३५८०३
९४२१२८५०८२

शद्वशिवार मासिक ही साहित्यिक पत्रिका नव्याने उभी राहू पाहत आहे. आजच्या सुरुवातीच्या कालखंडात आपण आपल्या नव्याने प्रकाशित पुस्तकांची दर्जेदार जाहिरात आणि वर्गणीच्या स्वरूपात आपले योगदान देऊन सहकार्य करावे.

सातत्य आणि सुंदर निर्मितीसाठी!

वर्ष पहिले अंक सहावा
एप्रिल २०१७

संपादक

इंद्रजित घुले

७२४९०२१५८१

व्यवस्थापकीय संपादक

सौ. कुमुदिनी सिंद्धेश्वर घुले

७५०७५०७०७७७

संपादन साहाय्य : हजरत काझी

मुख्यपृष्ठ चित्र : श्रीधर अंभोरे

रेखाटने : गणेश पुंडेकर

अंक/मुख्यपृष्ठ रचना : संतोष कांबळे

मुद्रितशोधन : पुरुषोत्तम नगरकर

जाहिरात/वितरण विभाग :

सत्यद शेख ९८२२७०१६५७

अंकाची किंमत : ₹ २५/-

वर्गणी : वार्षिक - ३०० रु.

द्विवार्षिक - ५०० रु.

त्रिवार्षिक - ७०० रु.

पत्ता : सप्तर्षी असोसिएट्स अँन्ड पब्लिकेशन्स्,
गट नं. ८४/२, संत दामाजी महाविद्यालयामागे,
मंगळवेढा, जि. सोलापूर. फिन-४१३३०५
ई-मेल: indrajitghule81@gmail.com
वेबसाईट : saptarsheebooks.com

आपली वर्गणी डी.डी., मनीओर्डर किंवा
खात्यावर पाठवू शकता.
डी.डी. किंवा चेकसाठी :
सप्तर्षी असोसिएट्स् अँन्ड पब्लिकेशन्स्,
या नावे- स्टेट बँक ऑफ इंडिया
खाते क्र.: ३२१११६६११८५
(IFS Code - SBIN००००७१५६)

या अंकात व्यक्त झालेल्या मतांशी संपादक/ व्यवस्थापकीय
संपादक सहमत असतीलच असे नाही.

विधी कायर्क्षेत्र सोलापूर जिल्हा

माती
माणसांचं
जगणं

शृष्टीवान्

मासिक

अनुभव ११-१३

इंद्रजित भालेराव

कविता १४-१९

राधा भावे

सुरेश पाचकवडे

रामदास फुटाणे

सत्यपालसिंग राजपूत

वेचक आणि वेधक २०-२१

जागतिकीकरण आणि

वर्तमान आव्हाने

संपादक - एकनाथ पाटील

पंधरा ऑगस्ट

सयाजीराजे मोकाशी

एक काव्यप्रवास

रामदास फुटाणे

अमृतमहोत्सवी वर्षानिमित्त....

- चांगभलं २३

डॉ. विजया राजाध्यक्ष

- 'भाष्य' कार

रामदास फुटाणे २७

आबासाहेब पाटील

- कधी कधी

भारत माझा देश आहे ३३

विजय चोरमारे

- शोध मराठी मनाचा ३५

संपादकीय....

आक्रोश....

काळाच्या कुठल्या तुकड्यात आपला जन्म आहे? काळाच्या कुठल्या तुकड्यात आपलं मरण आहे? युद्धकैद्यासारखं आपलं जन्मणं आणि जगणं? कुणाच्या भरवशावर? अंगात रक्त सळसळतंय म्हणून त्याला जीव म्हणायचा का? श्वास चालू आहे त्याला जिवंत म्हणायचं का? मग हे जन्मकैदी बंदीवान होऊन कुणाच्या दारात उभे आहेत? देवाच्या? नाही. नरकाच्या दारात माणसं जीव वाचवायला धाव घेतात. जीवाला कुठं किंमत असते? पण किंमत मोजावी एवढी तरी माणसाच्यात कुठं हिंमत असते? तो धावतो केविलवाणा. कारुण्याचं सगळं जग ओंजळीत घेऊन. त्याची कुणाला कीवही येत नाही. कोण असतो तो? जीव वाचवणारा? कि कत्तलखान्याचा मालक. ज्याला आपण देव समजून बसलो आहोत. कायदा म्हणतो हा व्यवसाय नाही सेवा आहे. मग हे सेवेकरी मारेकरी कसे झाले? इतके क्रूर? नाही. नाही. ते क्रूर नाहीत. त्यांना तसा चेहरा दिलाय. कुठल्याही गावात आज जा. विचारा असे देव किती सज्जन आहेत? या देवांचे काय काय धंदे आहेत. या धंद्यात जरा काही तोटा झाला की गिन्हाईक अंगावर येतं धावून. मग हे देव पंचिंद्रियांवर सर्जनशीलतेन सर्जन करायला निघालेले कत्तलखान्याचे मालक संतेच्या दारात ठाण मांडून बसले. ही कथा नाही. त्यांना हवं संरक्षण. त्यांना हवे आहेत सुरक्षारक्षक. जे जीव वाचवायला निघालेत त्यांनाही वाचवण्याची गरज नाही काय? इथं वाळू उपशाच्या मामल्यात आडवा-आडवी करणाऱ्याला संरक्षण हवं असतं. लेखणीने इतिहास रचणाऱ्या सर्जनशीलतेच्या प्रतिभापुत्रांना संरक्षण हवं असतं. आणखी कुणी सोम्या-गोम्या-नाम्या यांनाही संरक्षण हवं असतं. पाहिजे ना. आपण ज्या भूमीकर राहतो ती राक्षसभूमी आहे. कोण कधी कुणाला गिळून टाकेल सांगता येत नाही. कुणाच्यातला राक्षस कधी जागा होईल आणि उरावर बसेल हेही सांगता येत नाही. मग सावध व्हायला हवं ना? सावध राहायला हवं ना. सगळे सावधान. हा इशारा आहे. नव्या अराजकतेचा. कुणी जीव वाचवला

काय किंवा घेतला काय? त्यासाठी दुसरा तराजू नाही. काटा काढायचा असो किंवा काटा करायचा असो. एक मूळ्य. मरणाचं. तुम्ही मरणाला भीत जाऊ नका. पुनर्जन्मावर विश्वास ठेवा. घाबरू नका. या जन्मी नाही तर दुसऱ्या-तिसऱ्या-चौथ्या-पाचव्या कुठल्याना कुठल्या जन्मी मनासारखं जगून घेतलं म्हणजे झालं. आजकाल याच जन्माचं नाही तर पुढच्या कित्येक जन्माचं बुकिंग करून देणाच्या आणि विज्ञानाच्या गांडीवर ढेकूळ ठेवून ज्याला हवं तसं क्वालिफाईड सगळं पुरवणाच्या भविष्यवेत्त्या संस्था उपलब्ध आहेत. मग नरकाच्या दारात आपला मृत्यू झाला तरी हरकत नाही.

नरकातल्या देवांना स्टेथोस्कोप हातात घेऊन शिक्षा भोगावी लागते. आता या देवांच्या हातात स्टेथोस्कोपेक्षा कात्रीच जास्त असते म्हणून तुम्ही त्यांना राक्षस समजू नका. देवालाही वेळप्रसंगी हातात शस्त्र घ्यावं लागतं. नव्हे शस्त्र हातात असल्याशिवाय तो देव कसा शोभून दिसणार. ही वाचाळ बडबड कुणाची आणि कुठल्या नरकाची. कुठल्या देवांची? नरकात देव कसे? देवांना नरक कसा? हे फालतू प्रश्न मलाही पडलेत. पण वेळ नाही आपल्याकडे. हे देव निदान खिसा कापतात. बोकडासारखं डायरेक्ट नरड्यांवर सुरी ठेवत नाहीत याची कृतज्ञता तुम्ही मानणार आहात की नाही. की सामान्य म्हणून तुमच्या सगळ्या संवेदना संपल्या आहेत. नरक पाच दिवसांसाठी संपावर गेला तर ४९९ की काय किती किरकोळ जीव निर्जीव झाले. याला मरण असं म्हणता येत नाही. ते केवळातरी मरणारच होते. यात संप आणि देव यांचा काहीही संबंध नाही.

तर अशा नरकात प्रत्येकाला जावंच लागतं. तुम्ही सगळीकडून बोंबलत फिरून येता. शेगावला जाता, शिर्डीला जाता. अकोलकोटला जाता. फंदरपूरला जाता. तुळजापूरला जाता. कोल्हापूरला जाता. बालाजीला जाता. काशीला जाता. चारोधाम करून येता. कुठं कुठं तीर्थक्षेत्रं आहेत तिथं जाता आणि कुत्र्यासारखे शेपूट घालून फिरून माघारी जीव वाचावा म्हणून इथं येता. माणसाला जीव वाचवायचाच कशाला असतो? कुणाच्या कृपेन, आशीर्वादानं, पूजेन, भंडाच्यानं, अभिषेकानं का वाचू शक्त नाही जीव? जीव तिथंही वाचत नाही आणि इथंही वाचत नाही.

दर्शनपास असो किंवा केसपेपर असो. दोन्हीकडे दक्षिणाच हवी असते. या दक्षिणेवर माजत जाणारं देवांचं थोतांड रूप किती छान गोंडस असतं. तुम्ही पाहिलाय पिळवणूकीचा पिंजरा? तुमचं मरण समोर उभं असल्याशिवाज तो दिसत नाही. आणि तो पाहून, अनुभवून आल्यावर गांडीला चिमटा घेऊन तुम्ही बेडरेस्ट घेत पडलेला असता. हातात फेल किडनी, लिव्हर, कर्करोग, बी.पी. शुगर, संधिवात, पांढऱ्या पेशी, तांबऱ्या पेशी. काय काय करावं लागतं? पण करतो आपण आपल्या जीव नावाच्या एका जगातल्या किरकोळ गोष्टीसाठी. किती किरकोळ असतो आपण? किती अगतिक असतो आपण? आपण आपण असतो, हे तरी काय आहे? किती खरं आहे? कितपत आणि किती काळ खरं आहे? पण तेवढ्याही अवधीत भिकान्याहून भिकारी? किड्यामुग्याहून नगण्य. झुरळ-चिलटांहून भयंकर? काय आहे हा मायाजाळ? या जाळात भाजणारे किती आणि भाजून घेणारे किती? ज्या शिक्षणाची फी कोटीत असते तिथं तुमच्या जीवाची किंमत माणूसकीत आणि दयेवर कशी मोजणार? शेवटी मरणाराला किती काळ तगवायचं हाच प्रश्न असतो ना? अमर थोडंच करायचं असतं?

पण किती थयथयाट या जीवांचा. जीव वाचवणाच्या देवांना मारहाण केली म्हणून सगळेच्या सगळे संपावर. काय मागण्या? काय अपेक्षा? काय भिकार लक्षण. ज्यांची अब्जावधीत मालमत्ता असते त्यांनी पार्टटाईम सारखं काम करायचं. नरकातल्या सगळ्या केसेसु सुपरस्पेशालिटीकडे वळवायच्या? आता ही वळवावळवी का कोण फुकट करतो? गावातल्या केसेसु पाठवणाच्याला कमिशन. सिव्हिल मधून पाठवणाच्याला कमिशन. मेडिकलवाल्याला कमिशन. ट्रॅप आहे सगळ्या गोष्टींचा. जगायचं असेल तर या चक्रव्यूहातून पैसा मोजून बाहेर पडा. कोण कोण कसं कसं मैनेज करतं तुम्हाला माहीत नाही. असं कसं असतं. नरक पाहिला नाही असा माणूस असेल काय या जगात. अँबॉर्शन करणारांचं जाळं आहे. चोरून किडन्या विकणारांचं जाळं आहे. जाळं काय आणि महाजाळं काय? कुठल्या प्रतिमा आणि उपमा द्यायच्या? या सगळ्याहून नीच पातळीवरचं प्रत्यक्षात आहे. सरकारीत गेलं की केसपेपर तेवढा दहा रुपयात. पुढे जीवाची भीती घालून बाहेर स्कॅन करावं लागेल. बाहेर बायप्सी करावी

लागेल. बाहेर एमआरआय करावा लागेल. बाहेरच सगळं करावं लागेल. इथं फक्त एक बेड, जो सरकारी मालकीचा. सरकारी लेबल लावलेला. बरं, माणसं किती येतात मरायला? मारायची कुणाला हौस असते? आणि जगवायची तर कुणाला हौस असते. एका ड्युटीतून संपला की दुसऱ्या ड्युटीतला येर्ईपर्यंत मधल्या काळात मरणाला मिठी घालायची. इतकं सोपं असतं. बरं आता जगणारांनी तर जगून किती दिवे लावलेले असतात? आता बेडवरून उटून तो लढाईला जाणार आहे. सीमेवर जाऊन दहशतवाद्यांशी लढणार आहे. नक्षलवाद्यांशी लढणार आहे. राजकारणात प्रामाणिक राहून लोकसेवा करणार आहे. शेतकऱ्यांसाठी संघटना काढून त्यांचा जीव वाचवणार आहे? सत्यासाठी उपोषण करणार आहे? प्रतिभेनं या जीवनाला सुखाचे अंकुर फुटतील म्हणून लेखणी झिजवत बसणार आहे? दुधातली भेसळ रोखणार आहे? मातीचं सत्त्व जपणार आहे. बुवा-बाबांच्या आरत्या करणार आहे. संतांच्या विचारानं चालणार आहे. जाती मोडणार आहे. आपला नालायक धर्म सोडणार आहे. आपल्या धर्मानुसार होणाऱ्या नियमांनी खरं खरं वागणार आहे? माणसात मिसळणार आहे? झाडं लावणार आहे. झाडं जपणार आहे? पाखरं जपणार आहे की पशूना राखणार आहे? नेमकं काय चांगलं करणार आहे म्हणून जीव वाचवायचा? जगणार आहे म्हणजे नेमकं काय करणार आहे? की नुसतं जिवंत राहणार आहे. त्यापेक्षा मेलेलं बरं की. आणि जगायचं असेल तर पैसा उकळलेला बरा की. इतका साधा सोपा या व्यवस्थेचा कायदा आहे.

ज्याला जगायचं त्यानं किंमत मोजलीच पाहिजे. मारहाण झाली म्हणून ज्यांनी सत्तेला वेठीस धरलं त्यांचे धंदे पाहिले तर आपण माणूस म्हणून जगण्याच्या लायकीचे नाही आहोत. गड्या, आपलं मरण बरं असंच आजचं जग झालं आहे. किती थर्डक्लास झाला माणूस? एक गिर्हाईक असतो आणि दुसरा देव असतो. किती कमी अंतर असतं दोघातलं? सहज मिटण्यासारखं आणि मिटवण्यासारखं. पण असं होत नाही. हे अंतर मिटत नाही. यातील दरी वाढत चालली. लोकं देवाच्या अंगावर चालली. आमचा जीव वाचव नाहीतर तुझा जीव घेतो. आम्हाला वाचव शकला नाही तर तू ही वाचणार नाही. म्हणून केला संप. याच काळात किती मेले? अवघे चारशे नव्याणव. किंवा

कमी-अधिकही असतील. सरकारी आकडा मात्र तेवढा आहे. आता एवढे मरत असताना माझं संरक्षण हा एवढाच एक मुद्दा होता. एखाद्याचं मरण व्हावं इतकं मार खाणं अवघड असतं का? बघा, आम्ही पाच दिवस नसलो तर कसे मरतात? आमच्या शिवाय हे जीवाचं लफडं चालू शकत नाही. सत्ते, तू बटणीवर येणार की नाही तेवढं बोल, असं म्हणत ज्यांच्या उरात उन्मादाचा वारू घुसलाय त्यांची करणी सामान्य माणसांना माहीत असते. पण या करणी विरुद्ध आवाज कसा व्हायचा? म्हैसाळच्या एका नराधमानं पाप केलं म्हणून अखब्या सेवेकच्यांना दोषी नाही ठरवलं. न्यायाने त्याची सगळी व्यवस्था होत चालली. पण एका दोघांना मारणहाण झाली म्हणून किती किती ऊरबडवेणा?

शेवटी संघटन ज्यांचं कौशल्य आहे त्यांना नमवणं जमतं. पण हे नमवणं किती खरं असेल? यात किती जणांचा जीव गेला. खूप हाल होतात म्हणून गळे काढत बसणारी माणसं दारिद्र्य शिरोमणी म्हणून घोषित करायला हवेत. सरकारी असोत की खाजगी कत्तलखान्याच्या पलीकडे कोणतीच प्रोसेस इथं होत नाही. सर्विस प्रोब्हायडर म्हणून बिल्ला गळ्यात अडकवताना प्रॅक्टिसपुरतंच सरकारी काम करायचं आणि उरलेलं आयुष्य खोन्यानं पैसा ओढण्यात घालवायचं? प्रायव्हेटशी रिलेशन ठेवून जगणारी पिलाबळ किती महान म्हणावी लागेल? पेशंट दगावला म्हणून मारहाण केली असेल पण एखाद्या पेशंटने बिल दिले नाही म्हणून खाजगी असो वा सरकारी पेशंटला हाणामारी केल्याचे कधी ऐकले आहे. तसे करता येत नाही. घर विकून, शेत विकून, सोनं-नाणं विकून माणूस आपला आधी जीव वाचवतो. नंतर आपली अब्रु वाचवतो. अशी लाखो माणसं आहेत, जी जीव वाचवता वाचवता बेघर होऊन दारोदार भटकत आहेत. या व्यवस्थेत पिळून निघताना जीव वाचला, लाख कमावलं म्हणणारा माणूस अशा चोरांविरुद्ध कधी तक्रार करत नाही. किंवा विखुरलेल्या अवस्थेत असल्या कारणाने त्याला त्याचा आवाज प्राप्त होत नाही. नाही तर वेदनेच्या किती गंगा महापूर होऊन ओसंडत आहेत. दुःखाच्या या महापुराचे साक्षीदार एक-एकटे नरकातून बाहेर पडून आयुष्यभर झिजत राहतात. एक तर जगण्याचं बळ खचलेलं असतं, त्यात लढण्याचं बळ कुटून आणायचं त्या सामान्य

किरकोळ जीव. म्हणून व्यवस्था फारच गुणी आहे असं नाही. कोर्टला आदेश द्यावे लागले त्याअर्थी आडमुठेपणाचा कळस म्हणावा लागेल.

शेवटी हा जो सफेदपोश धंदा सुरु आहे तो कुठल्याही वाईट धंद्यापेक्षा वाईट धंदा आहे. यात बोंबलायला जाल तर मराल. शिर देवाच्या हातातच असते. असा हा देव काय काय दिवे लावतो? आपण कधीही बोंबा मारत नाही. स्त्री-भ्रून हत्येत किती गुन्हेगार सापडले? अजूनही असे किती गुन्हेगार आपला खिसा गरम करून घेत आहेत. स्त्री अर्भक काढून ते कुत्र्याला चारण्याइतपत त्यांची धंद्यातली चतुराई कौशल्यपूर्ण झाली. हा शोध कसा आणि कुणाच्या डोक्यातून लागला असेल. सरकारीत जावं तर जीव घेऊन बॉडी परत येण्याची शक्यता कमी. प्रायब्हेटमध्ये जावं तर जीव राहतो पण बॉडी कामातून जाते. कशी असते ही चरकाची व्यवस्था? कसं पिल्लं जातं? कुणा कुणाला जगवलं जातं? आपण काही विचार करत नाही. आपला जीव वाचला संपलं. काही घटना प्रातिनिधिक पाहिल्या तर त्या माणूस म्हणून आपल्या प्रत्येकाला कीव यावी. आपली कीव येण्याच्या पातळीवरील ही दुनियादारी हागणदारीहून घाण आणि घृणास्पद झाली आहे. यात आपली आपल्याला कीव यावी. आपल्यासाठीच आपल्या डोळ्यांत अश्रू येऊ नयेत इतकं कोरडेपण या व्यवस्थेन बहाल केलंय. जर तुम्ही एखाद्या अशा नरकात ॲडमिट झाला असाल, तर इथल्या पायरी-पायरीवर आणि प्रत्येक बेडवर एक जीव वेदनेचा महासागर होऊन आपल्या जीवाशी धडक्या देत असलेला दिसेल.

पॅथोलॉजीतील डॉ.अनिल पिच्चड यांचा अनुभव सत्यमेव जयतेमध्ये सांगताना म्हणाले होते की, रक्त तपासणीचा रेफरन्स दिलेल्याला चाळीस ते पन्नास टक्के कमिशन द्यावं लागतं. पन्नास टक्के हा रेटच सुरु आहे. एक दोन टेस्ट ऐवजी बारा ते पंधरा टेस्ट करायला लावणं. बेसिन टेस्ट नावाचा जो काही प्रकार आहे याकडे पाहिलं तर माणूस अजून किती अंधारात चाचपडतोय हे लक्षात येईल. म्हणजे पेशांटचे रक्त द्यायचं आणि बेसिन मध्ये टाकून द्यायचं. सगळे जे रिपोर्ट आहेत ते नॉर्मल द्यायचे. कारण माहितच असतं की पेशांटला काहीच झालेलं नाही. ज्यावेळी या अनिल पिच्चड यांनी रेफरन्सनुसार कमिशन देणं बंद केलं, कमी पैशातच तपासणी करून पेशांटचा खर्च

कमी केला तेव्हा ते एकटे पडले. त्यांचे रिपोर्ट नाकाराले जावू लागले. कचच्याच्या डब्यात पडू लागले. म्हणजे या जगात माणसाला माणूस म्हणून पाहणारे देवही आहेत. नाही असं नाही पण त्यांच्यावरी वाईट वेळ येते. एकूणच जो तेजीत बाजार सुरु आहे त्याचं एक उदाहरण पाहू. ज्या सी.बी.सी. टेस्टसाठी पिच्चड पन्नास रुपये घेतात त्याचे बाहेरील दर पाहिले तर आणि एवढी एकच गोष्ट समस्या म्हणून उठाव करायची ठरवलं तर किती जण भाकरीला महाग होतील? पण त्यांच्या भाकरीसाठी किती जणांचं रक्त आटवायचं? हे इलाज करणारे लाज सोडून वागू लागले तर काय होतं? समजा त्यांच्या घरातील एखादा पिडीत आहे तेव्हा हे देव दलालीच करत बसणार का? ही संदर्भासहीत स्पष्टीकरण देणारी पिच्चड यांची एक गोष्ट आहे. अशा अनंत गोष्टी माणसाचा दररोज कचरा करत असतात. आपल्यातले किती सज्जन, किती विचारवंत, कवी, लेखक, पत्रकार, चॅनेलवाले या गोष्टीचा परिणामकारक समस्या प्रधान जगण्यावर जातीवंत आणि जिवंतपणानं लढा देतात? किती जण आपलं आयुष्य पणाला लावतात? हा लढा आहे. तो लढा सामान्य माणूस देऊ शकणार नाही.

एक सहा महिन्याचं मूल. ऐपत नाही पण जीव वाचवा म्हणून प्रायब्हेटमध्ये आणलं तर प्रक्रिया सुरु. स्पेशलिस्ट तपासण्याआधी असिस्टंटकडे मूल सरकवतो. काय झालंय? लक्षणं काय आहेत? काही न विचाराता डायरेक्ट असिस्टंट सलाईनची सुई खुपसतो. आई-बापाला काही कळत नाही. चार बाटल्या लिहून देतात आणि डायरेक्ट बेडवर झोपवलं जातं. ब्लड टेस्टवाला न बोलवताच येतो. बेडनंबरवरून तो रक्त काढून घेतो. आई बापाला काहीच कळत नाही. जीव घाबरा घुबरा होतो. आता काय करावं? कसं करावं? शेजारच्या बेडवरील सगळं सांगतात. ॲडमिट वगैरे. पण तपासायला आणलं, ॲडमिट केलं. आता पैसा कुणाकडं आहे? त्या लेकराचा बाप हैराण होतो. काय करावं सुचत नाही. तडक तो लेकराला उचलतो. अजून सलाईन लावायचं आहे तोवर खाली घेऊन येतो. आडोशाला जातो आणि जशी सुई खुपसली तशीच उलटी ओढून काढतो आणि लेकराच्या आईला घेऊन पब्लून जातो. लेकराचा जीव वाचवायला आलो पण आपलाच जीव कचाट्यात सापडल्याचं त्या बापाच्या लक्षात आल्यावर पैसा नाही तेव्हा जीवालाही किंमत नाही. आणि

पैशाशिवाय जीव गौण आहे. इलाजापेक्षा प्रोसेस इथं महत्त्वाची असते म्हणून कित्येक जीव उंबन्याच्या बाहेर न पडता कुढतच मरूनही जातात.

ही घटना आहे. कथा आहे. व्यथा आहे की आजच्या काळाला भयंकर आणि भयाण करणारी अवघड सत्यकथा आहे. आपल्या सोळा-सतरा वर्षांच्या आजारी मुलीला आईबाप जीव वाचवणाऱ्या देवाकडे नेतात. तिथं बन्याच उचापर्तीनंतर आणि तपसण्यानंतर कळतं की त्या सुंदर तरुण मुलीला कसला तरी कॅन्सर आहे. आता आईबाप खचून जातात, यात नवल नाही. इलाज करता करता आहे त्या शेतीवाडीतील दोनचार एकर विकून कसं तरी वर्षे-चार वर्षे जीव जतन केला तरी मिळवलं या अपेक्षेन उपचार सुरुच असतात. आता या उपचारादरम्यान कसलंतरी ऑपरेशन करायला सांगतात. ते ऑपरेशनही केलं जातं. हे सगळं भोगता भोगता ज्या आईबापावर अशी वेळ आली असेल त्यांच्या सहनशीलतेला हजारवेळा सलाम करण्यासारखीच गोष्ट आहे. ऐन तारुण्यातली रूपवान पोरगी. जग सगळं रूपाला भुलून आमच्या याला द्या. त्याला द्या म्हणून मागं लागलेलं आणि आईबापाचा जीव आतून तुट चाललेला. दरोजचा दवाखाना तर चुकत नव्हता. किती यातायात केली तरी खंगण्यापलीकडे गत्यंतर नव्हतं. वारंवारच्या तपासण्या. औषधोपचार आणि हेलपाटे, असं खूप काही सुरुच होतं. अचानकपणे आजाराची गंभीरता वाढल्यावर उपचारासाठी रेग्युलरच्या ठिकाणी नेलं तर, तर देव हॉलिडेसाठी महाबळेश्वरला आठ दिवसांसाठी गेलेले. आता करायचं काय? इमर्जन्सी म्हणून दुसऱ्या देवाकडे धाव घेतली जाते. तिथं पुन्हा सगळ्या तपासण्या. तपासणीअंती इलाज सुरु होतो. पण दुसरा देव आईबापाला एक प्रश्न विचारतो. या पेशंटचं कसलं ऑपरेशन केलं आहे का? जुने रिपोर्ट दाखवले जातात. पुन्हा तपासण्या, पुन्हा चेकअप. पुन्हा नरकयातना. हे सगळं झाल्यावर कळतं की ऑपरेशन करताना या पेशंटची एक किडनीही काढलेली आहे. ती तुमच्या परवानगीने काढली की कशी? आईबापाला काहीच माहीत नाही. कुठली परवानगी आणि कशाचं काय? सगळं आभाळ एका जीवावर कोसळावं तशी ही अवस्था. काय बोलणार माणसं अशा अवस्थेवर. ज्यांच्या जीवावर आधीच दरड कोसळीलय त्यांच्या अंगावर पुन्हा दोनचार दगड ढकलून

मरणारच आहे तर जाताना फायदा करून जा, असं तंत्र आजच्या काळां विकसित केलंय. याला विकास म्हणायचं की अधोगती? अधोगती आणि घृणा या शब्दांच्याही पलीकडे काही वाईट असेल तेही माणसाच्या वाट्याला येतं. माणसं ते सहन करत करत जगतात. आपलं जगणं ढकलतात. मग अंगावर येणारा पेशंट एखादा देव का समजून घेऊ शकत नाही. देवानं देवपण सोडलं, माणसातलं पशुत्व जां व्हायला वेळ लागणार नाही. देवत्व आणि पशुत्व या दोन वृत्ती आहेत. या दोन उंची आहेत. एक वृत्ती माणसाचं उदात्तपण सांगते तर एक वृत्ती माणसाचं हीनत्व दाखवते. पशू, माणूस, सज्जन माणूस, संत आणि देव हे विकासाचे टप्पे साधत माणूस शिखरावर पोहचतो. आज पुन्हा माणसाकडं पाहिलं तर माणूस अजून पशूतून बाहेर निघाला नाही. तो अजून विकासाच्या दिशेन चालायला लागला नाही. त्यांचं देवत्वार्पर्यंत पोहचणं हे किती लांबचं आहे.

कत्तलखाने असेच तेजीत चालू राहिले तर जीव वाचवणारा जीवावर उठतोय हे लक्षात येऊ लागलं तर पूजा करणारी माणसं हातात बंदुका घेतील. तुम्ही प्रकरण ताणत ठेवलं तर होणाऱ्या त्रासाने कंटाळलेले लोक तुम्हाला आणखी बद्दून काढतील. तसे वातावरण तुम्हीच निर्माण करत आहात. असं उच्च न्यायालय ताशेरे ओढतं तेव्हा उघड उघड इतकी ताणा-ताणी सुरु आहे. अंधारातला तणाव कसा असेल? कत्तलखाने असेच तेजीत चालू राहिले तर जीव वाचवणारा जीवावर उठतोय हे लक्षात येऊ लागलं तर पूजा करणारी माणसं हातात बंदुका घेतील. बंदुका घेऊन गोळ्याही घालतील. सांगता येत नाही.

ही माती

इतकी तापली आहे

तिचं तिलाच

आता स्वतःचं अस्तित्व

सहन होईनासं झालंय...

माणसांची माती होईल

की राख होईल सांगता येत नाही...

त्या आधी

माणसाचा माणूसच राहील

अशी प्रार्थना करूयात....

विचारपीठावरून....

विचारवंतांना समजून घेणार आहोत की नाही?

ॲड.पृथ्वीराज चव्हाण

सांगोला

१०११४१८२६६

तथागतांविषयी बोलायचं असो किंवा
आपल्या फुले-शाहु-आंबेडकरांसारख्या
प्रेरणास्थानांविषयी बोलायचं असो, त्या
वेळेला माझ्यासारख्या बोलणाऱ्याला,
लिहिणाऱ्याला एक संधी असते. ती अशी,
की त्यांच्या विचारांनी स्वतःचं अधिक
शुद्धीकरण करून घ्यायचं, स्वतःला
अधिक उंचीवर घेऊन जायचं!

त्यांच्या विचारांचा स्पर्श ज्याला होतो,
तो माणूस आहे त्या उंचीवर कधीच रहात
नाही, तो थोडा का होईना अधिक उंच
होतोच.

— डॉ.आ.ह.साळुंखे

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या शतकोत्तर
रौप्यमहोत्सवी जयंतीवर्षाची सांगता १४
एप्रिल २०१७. त्यांच्या कार्यास आणि
प्रज्ञेस अभिवादन....!

मराठी भाषा किती सहज, सोपी, सुंदर आणि सूचक असते हे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या 'मूकनायक' आणि 'बहिष्कृत भारत' मधील लेखांवरून कळते. त्या भाषेमध्ये खालची पातळी, शिवराळपणा अजिबात नाही. उलट पूर्वी जहाल आणि मवाळ पक्ष, टिळक विरुद्ध गोखले यांची जर त्यावेळेची वर्तमानपत्रं वाचली तर भाषा पुष्कळ खालच्या दर्जाची. त्यामानाने डॉ.आंबेडकरांनी टीका करताना कधीही खालची पातळी गाठली नाही. युक्तीवाद, सबळ पुरावा आणि हे चूक कसं आहे ते साधार पटवून देणारं असं डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचं व्यक्तिमत्त्व होतं. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्याबाबतीत त्यांचे विचार काळाच्या फार पुढे होते. अत्यंत महत्वाचा जो त्यांचा विचार होता- 'हिंदू समाज जोपर्यंत जाती व्यवस्थेतून मुक्त होत नाही तोपर्यंत हा माणूस कधीही सामर्थ्यशाली होणार नाही. जातीचा अंत व्हायला पाहिजे. म्हणून 'ॲनिहिलेशन ऑफ कास्ट' हे त्यांचं पुस्तक आहे. जाती-व्यवस्थेवर त्यांनी तो प्रबंध लिहिलेला आहे. बाबासाहेबांनी तो निबंध कोलंबिया (न्यूयॉर्क) विद्यापीठात वाचला होता. त्या निबंधाची दखल जगभरातल्या समाजशास्त्राच्या अभ्यासकांनी घेतली. मग जात-पात तोडक मंडळाच्या लाहोरच्या अधिवेशनासाठी १९३६ साली त्यावरून अध्यक्षीय भाषण लिहिलं. त्यातील विचार प्रगत्यं आहेत. आंतरजातीय विवाह जर झाले तरच ही जातीय व्यवस्था नष्ट होईल. शिक्षणानं, औद्योगिकीकरणानं, जगातल्या स्थित्यंतरानं भारतातली जात काही अंशी कमी होईल. पण आंतरजातीय विवाह झाले की सगळं संपेल.' त्यामुळे तुमची जात-पात काही शिल्षकच राहणार नाही. जात-वास्तव हे कार्ल मार्क्सला समजलं नव्हतं. पण भारतातलं वास्तव त्यांना कसं समजणार? कारण मार्क्स युरोपमधला. त्यांनी आपले फक्त वर्गीय संबंध सांगितले.

पण जात-पात यांचे संबंध इतके जटिल आणि व्यामिश्र

आहेत. इथला बहुसांस्कृतिक वाद एवढा मोठा आहे. जोपर्यंत माणूस धर्माच्या वादातून बाहेर येणार नाही, मानवतावादी, बुद्धिवादी आणि विज्ञाननिष्ठ होणार नाही तोपर्यंत ही जटिलता अशीच राहणार. हे आंबेडकराचे बुद्धिवादी आणि विज्ञाननिष्ठ विचार अजूनही लोकांच्या लक्षात येत नाहीत. डॉ.बाबासाहेबांच्या पुतळ्याची पूजा करतात. विचारांची पूजा आणि आचरण हे कुणीच करत नाहीत. हे बहुआयामी व्यक्तिमत्त्व भारतामध्ये विसाव्या शतकामध्ये होऊन गेलं. भारतामध्ये खेरे विचारवंत मोठ्या ताकदीचे दोनच होऊन गेले. एक मानवेंद्रनाथ रँय आणि डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर. एम.एन.रँय यांचा फार मोठा विचारांचा आवाका जागतिक होता. त्यांनी जी भविष्ये वर्तविली की दुसरं महायुद्ध संपलं की स्वराज्य मिळेल. डिकॉलनायझेशन थिसिस म्हणजे निर्वसाहतीकरण. हे इंग्लंड राष्ट्र आर्थिक दृष्ट्या कुमकुवत होणार. त्यांना हे राज्य करणं शक्य होणार नाही. सोडून द्यावं लागेल. म्हणून महायुद्धाच्या परिणामी आफ्रिकेतील बन्याच राष्ट्रांना स्वातंत्र्य मिळालं. ही भविष्यवाणी रँयनी वर्तवली होती. हिटलर रशियावर आक्रमण करेल हे रँय यांचं भाकीत खरं ठरलं होतं. आंबेडकरांनी सुद्धा या देशाला फुटीरतेचा फार मोठा धोका आहे हे सांगितलं होतं. जात, धर्म, पंथ, लिंग, संप्रदाय अशा अनेक गोष्टींमुळे हा देश व्यापलेला आहे. त्यातून बौद्धिक आणि मानसिक दृष्ट्या मुक्तता जोपर्यंत मिळवत नाही तोपर्यंत सामर्थ्यशाली देश होणार नाही. शेवटी हा विचार महत्त्वाचा आहे.

आता उलट व्हायला लागलं. पुन्हा जातीच्या नावाखाली फुटीरतेला प्राधान्य मिळायला लागलेलं आहे. त्याला राजकीय रंग येऊ लागलाय. तेव्हा आजचा समाज हा अराजकाकडे चाललेला आहे असं म्हणावं लागेल. सगळ्यात वाईट काय आहे. आर्थिक धोरणांच्या बाबतीत आंबेडकरांचं फार मोठं योगदान आहे. ते कायद्याचे जितके तज्ज्ञ आहेत त्याही पेक्षा त्यांचा फार मोठा मूलगामी अभ्यास अर्थशास्त्राचा आहे. कारण त्यांच्या सगळ्या पदव्या या अर्थशास्त्रातीलच आहेत.

आज जागतिकीकरण, उदारीकरण, खाजगीकरण हे सगळं आहे. पण भारतामध्ये जी सामाजिक समता आहे, आंबेडकरांनी काय सांगितलं- ‘समता ही महत्त्वाची आहे. राजकीय स्वातंत्र्याला महत्त्व नाही. ते जरी मिळालं तरी

जोपर्यंत सामाजिक समता येत नाही आणि आर्थिक समता येत नाही तोपर्यंत स्वातंत्र्याला काही अर्थ नाही.’ आता स्वातंत्र्य फक्त मत देण्याचं झालं. पण आता मला यातून असं म्हणायचं, ‘सामाजिक समता आली, जातीचं कुणी म्हणत नाही. शिवायचं की न शिवायचं हा विचार गेला. कुणी आता अमुक एक आहे म्हणून त्याला शिवत नाही. असा प्रश्न राहिलेला नाही. आता जात-पात फारसं कुणी विचारत जरी नसलं तरी सामाजिक समता काही प्रमाणात आली. शिंद्यांनाही मिळाली. पण आर्थिक समतेच्या बाबतीत भयानक परिस्थिती आहे. आज आर्थिक समतेला प्राधान्य हवं आहे. महाराष्ट्र एवढा पुरोगामी. तुम्ही विचार करा. महाराष्ट्राची आज किती पीछेहाट आहे. ज्या सतराव्या शतकामध्ये दिल्लीच्या तख्तावर सहा महिने भगवा महादजी शिंद्यांनी लावला होता, १७७२ च्या सुमाराला. महादजी शिंदेनी दिल्लीला भगवं निशाण लावलं. म्हणजे महाराष्ट्राने सबंध भारतावर दहशत बसवली. त्या महाराष्ट्राने लाखोंचं रक्त सांडलं. महाराष्ट्राइतकं रक्त परकीय आक्रमणं थोपविण्यासाठी दुसऱ्या कुठल्याही राज्यानं सांडलं नाही. अशा या महाराष्ट्रात आज सर्वात जास्त शेतकरी आत्महत्या करतायत. हे केवढं दुर्दैव? ही महाराष्ट्राची प्रगती म्हणायची का? रस्ते अपघातामध्ये महाराष्ट्र पहिला. अपघातात महाराष्ट्र पहिला. आत्महत्येत महाराष्ट्र पहिला. महाराष्ट्राची गोडवी काय गायची हो? काय तुम्ही शिवाजी आणि आंबेडकरांचं नाव सांगायचं?

काल मी वाचलं, जिनेव्हा मध्ये वर्ल्ड इकॉनॉमी फोरमने प्रसिद्ध केलंय. धक्कादायक आहे. ग्लोबल ह्युमन रिस्क हा रिपोर्ट सादर केला. त्यात त्यांनी असं सांगितलंय, भारतामधील विषमता इतकी भयानक आहे. गेल्या तीस वर्षांमध्ये भारतात जवळ जवळ तीस ते चाळीस कोटी तरुण आहेत. सगळ्या जगातलं मोठं मनुष्यबळ भारतात आहे. त्या तीस ते चाळीस कोटीमध्ये फक्त पंधरा कोटीनाच काहीतरी रोजगार किंवा नोकरी देऊ शकाल. बाकी वीस-पंचवीस कोटींचं काय होणार आहे? भारतामध्ये श्रीमंती जर पाहिली तर शेकडा एक टक्के लोकांच्या ताब्यात ५३ टक्के संपत्ती आहे. ९९ टक्के लोकांच्या हातात ४७ टक्के संपत्ती आहे. अशी जर विषमता असेल. एकाच मुंबईमध्ये सत्तर लाख लोक झोपडपट्ट्यांमध्ये दहा बाय दहाच्या खोलीत दहा माणसं राहतात आणि दहा दहा हजार कोटींच्या सत्तावीस

मजली इमारतीत मुकेश अंबानी राहतात.

भारताचा मनुष्यबळ दर्जा फार निकृष्ट आहे. नुसत्या घोषणा, कमिट्या, आयोग, कागदी खेळच आहे. सामान्य माणसाचा विचारच नाही. सामान्य माणूस केंद्रबिंदू हे म्हणायला झालं. तळागाळातला म्हणजे तळातला नि पुन्हा गाळातला. सामान्य माणसाचा विचार जसा महात्मा फुल्यांनी केला, शाहू महाराजांनी केला, आंबेडकरांनी केला तशा तन्हेचे विचारवंत पुढे निर्माण झाले नाहीत. कृतिशीलता निर्माण झाली नाही. एवढं नव्हे, महाराष्ट्रात आज आत्महत्या दिसतायत. वसंतदादा असते, यशवंतराव चव्हाणांसारखे लोक असते तर त्यांनी असे प्रकार घडू दिले नसते. शेतकऱ्यांसाठी काहीतरी नक्की केलं असतं. शेतकऱ्याचा कळवळ सगळ्यांनाच आणि कुणीही येऊ लुटतो असा माणूस म्हणजेही शेतकरीच. शेतकऱ्यालाच सगळे लुटात. ज्या शेतकरी समाजातून एवढे स्वातंत्र्यलढ्यातले लोक निर्माण झाले, सतराब्या शतकात महाराष्ट्रात घरोघरी शिपाई होते. त्या महाराष्ट्रातल्या शेतकऱ्यावर आत्महत्या करण्याची पाळी यावी याचा कुणी गांभीर्यानं विचार करताना दिसत नाही. काय झालंय जीवनातली सगळी क्षेत्रं एका दृष्टीनं खुरटली. राजकारणाला अतिरिक्त महत्त्व आलं. इंग्लंडमध्ये असं नाही. इंग्लंडमध्ये मंत्री जरी चालला तरी कुणी उठून उभं राहत नाही. इंग्लंडमध्ये तुम्ही बस मधून चाललात तर न्यायाधीश आणि प्रोफेसरला उठून मान देतात. चर्चिलने सांगितलं होतं, महायुद्धात आमचं कितीही नुकसान होऊ द्या पण आम्ही दोन लोकांचा पगार कमी करणार नाही. ते म्हणजे न्यायसंस्था आणि शिक्षणसंस्था. यांना जपणार आहे. सगळ्यांना वैद्यकीय सेवा समान. पंतप्रधानाला जी औषधं तीच सामान्य माणसांना. इथं भारतात मरण फार स्वस्त आहे. पु.ल.देशपांडे एकदा म्हणाले होते, ‘आता या देशामध्ये मरण्याचं भय वाटत नाही. जगण्याचं भय वाटतंय’. अशी विचारवंत मंडळी पूर्वी होती. त्यापैकीच सामान्यातल्या सामान्याचा विचार करणारे बाबासाहेब होते. तसे विचारवंत आज कुठं उपलब्ध आहेत?

वाढऱ्याच्या क्षेत्रात सुद्धा वैचारिक लेखन फार कमी आहे. विचारवंत आज कुठे आहेत? वास्तविक ज्या काळात प्रगतीचा दर एवढा नव्हता. समाज स्थिर होता. सुस्त होता. त्या काळात पारंत्र्यात जी विचारवंत मंडळी

महाराष्ट्रात झाली, एकापेक्षा एक. तसे विचारवंत आज कुठं निर्माण होतायत?

विचारवंत कसे असतात आणि त्यांचं काम कसं असतं त्याचं एक उदाहरण मी सांगतो. पंढरपुरातील केससंबंधी तर्कतीर्थ लक्ष्मणशास्त्री फार वर्षापूर्वी येत होते. त्यानंतर काही वर्षांनी ते माझ्याकडे सांगोल्याला आले होते. मी त्यांना केससंबंधीचा विषय काढला. म्हणालो, ‘कोण होते हो त्यावेळी न्यायाधीश?’ तर लक्ष्मणशास्त्री जोशी म्हणाले, ‘कटकोळ होते.’ ते अगदी खरं होतं. इतकी त्यांची स्मरणशक्ती तीव्र होती. माझं एक आवडतं पुस्तक ‘मॅन द अननोन’ अॅलेक्सिस कॅरेल यांनी लिहिलेलं आहे फार सुंदर पुस्तक आहे. १९३५ साली लिहलंय. ‘मॅन द अननोन’ माणसाच्या भवितव्याबद्दल आहे. तर त्या पुस्तकातील लगेच लक्ष्मणशास्त्रींनी मला सांगितलं, अमुक अमुक असून अॅनिमेट, इन-अॅनिमेट कसं लिहिलंय वगैरे वगैरे. अफाट स्मरणशक्ती. पंढरपूराला १९३६ साली जो न्यायालयात वाद झाला तो असा होता. कुठल्या गोष्टीवर लोक कार्टात जात होते. पंढरपूर्च्या विठ्ठलाचं दर्शन सकेशा विधवांनी घ्यायचं नाही अशी प्रथा होती. जिचा नवरा वारलाय पण जिचे केस काढले नाहीत तिला बंदी. तिने केसांचं वपन केलं तरच तिला प्रवेश होता. एका माणसानं काय केलं, जाहीर केलं. माझी बहीण सकेशा विधवा आहे. तिला मी मंदिरात घेऊ जाणार. बडवे लोकांनी दावा आणला. प्रवेश घेऊ नये म्हणून ती केस पंढरपूरमध्ये चालली. त्यावेळी मोठ-मोठे शास्त्री आले. पा.वा.काणे आले. लक्ष्मणशास्त्री आले. पण त्यांनी त्याला आधार आहे असं सांगितलं. सकेशा विधवेला मंदिरात जाण्यास मनाई करता येत नाही असा न्यायालयाने आदेश दिला. अशा गोष्टीवरून सुद्धा कुठेही आणि कशीही आपली एनर्जी जात होती. बघा, सकेशा विधवेला मंदिरात जाण्यासाठी लढावं लागलं. आज ते प्रश्न नाहीत. प्रश्न बदललेत. पण ते पूर्वीपेक्षा गंभीर झालेत.

आजच्या काळात त्या प्रश्नावर बोलणारे, लिहिणारे, त्या समस्यांची उत्तरे शोधणारे विचारवंत नसणं हीही गंभीर बाबा आहे. जे आज विचारवंत आहेत त्यांचं हा काळ ऐकायला आणि समजून घ्यायला कुठं बघतोय? कमी पडतोय आजचा समाजही. विचार समजून घ्यायला. विचारवंत समजून घ्यायला. डॉ.बाबासाहेबांनी त्यांच्या

हयातीत खूप कष्ट घेतले, खूप लढे दिले. आजही अशा विचारवंतांची गरज आहे. त्यांनी एवढं केलं तरी आज त्यांची गरज आहे. पण पुन्हा बाबासाहेब होतील, फुले आणि शिवाजी होतील? सांगता येईल काय? तुम्हीच सांगा! पण ज्यांनी आपल्यासाठी एवढं केलं ते समजून नाही घेतलं आणि वाचून नाही पाहिलं तर भयानक प्रश्नच प्रश्न निर्माण होतील. झालेले आहेतच. अलीकडे घोषणा द्यायची, भाषणे द्यायची फॅशन आली. बाबासाहेब पुन्हा या. शिवाजी महाराज पुन्हा या. पण जेव्हा ते आले, या समाजासाठी त्यांनी कार्य केले त्या कार्याला आणि विचाराला आम्ही समजून घेणार का नाही हा प्रश्न मला अधिक मोठा वाटतो.

(अँड.पृथ्वीराज चव्हाण हे सांगोल्यातील ख्यातनाम बुजुर्ग वकील. आज वयाच्या या टप्प्यावर फक्त बाबासाहेब

आंबेडकर हे नाव त्यांच्या समोर उच्चारल्या नंतर ज्या वैचारिक मांडणीने आणि अभ्यासाने त्यांनी वरील निवेदन केले ते पाहता या माणसाचा आजही अभ्यास थांबला नाही आणि वैचारिक चिंतन थांबलेलं नाही हे लक्षात येतं. बोलण्यातले सगळे संदर्भ, व्यक्ती, तारखा, किसे स्मरणशक्तीत असे काही रुतुन बसल्यासारखे आहेत की विषयाच्या अनुषंगाने ते सहज प्रवाही होत आपले संदर्भ जिवंत करतात. ज्ञानसाधनेच्या आणि चिकित्सक अभ्यासाच्या अंगाने या माणसाने किती काळ पाहिला, अनुभवला आणि आपल्या स्मरणात ठेवला. त्या सगळ्याचं संचित म्हणजे आजही पुस्तकांच्या खोलीत विविध विषयांवर चर्चा करणारं त्यांचं व्यक्तिमत्त्व थक्क करणारं आहे.)

अनुभव

सत्यशोधन

इंद्रजित भालेराव

परभणी-०२४५२२२५५८५

महात्मा जोतीराव फुले 'अखड' मध्ये म्हणतात-

एक सूर्य सर्वा प्रकाशास देतो ॥ उद्योगा लावीतो ॥ प्राणीमात्रा ॥

मानवासहीत प्राण्यांचे जीवन ॥ सर्वांचे पोषण ॥ तोच करी ॥

सर्वा सुख देई जनकाच्या परी ॥ नच धरी दुरी ॥ कोणी एका ॥

मानवांचा धर्म एकच असावा ॥ सत्याने वर्तावा ॥ जोती म्हणे ॥

ज्यांनी शोषणमुक्तीसाठी मूलगामी विचारसरणीतून समतेचा सूर्य समस्तांसाठी निर्मिला,

असे महात्मा जोतीराव फुले म्हणजे स्वातंत्र्य, मानवी प्रतिष्ठा, सामाजिक न्यायाचे जनकच.

महात्मा जोतीराव फुले यांच्या जयंती निमित्ताने त्यांच्या कार्यास आणि विचारास अभिवादन.

गतवर्षीय दिवाळी ते यावर्षीची दिवाळी. तब्बल एक वर्ष झालं. गावाकडं आलो नव्हतो. अनेक माणसांना, शेतांना, ठिकाणांना आणि झाडाङ्घुडपांना भेटायचं होतं.

माझ्या वडिलांचे मोठे भाऊ किशनराव, यांना आम्ही सगळे मोठे बाबा म्हणतो. कारण ते आमचे सर्वात मोठे चुलते आहेत. हे मोठे बाबा मला शास्त्री म्हणूनच बोलवतात. महानुभावांच्यामध्ये फार हुशार असलेला म्हणजे संस्कृतची शास्त्री परीक्षा पास झालेला असं एक मोजमाप आहे. खूप शिकलेला, खूप हुशार असा त्याचा अर्थ. मोठ्या बाबांनी मला कायम पुस्तकं वाचताना, धर्मावर बोलताना पाहिलेलं. म्हणून मला ते शास्त्री म्हणूनच बोलवतात.

मी घरी पोचलो तेव्हा माझे बाबा मला म्हणत होते की मोठे बाबा बन्याच दिवसांपासून विचारत होते की, 'शास्त्री फार दिवस झालं आले नाहीत. आत दिवाळीला तरी येणार की नाही?' मी वयानं त्यांच्यापेक्षा खूप लहान असलो तरी ते मला कधीच अरेतुरेच्या भाषेत बोलत नसत. नेहमी अहो

जाहोच्या भाषेतच बोलत असत. माझे बाबा सकाळी-सकाळी त्यांचं दर्शन घेऊन दंडवत करायला जात. गेल्या पंधरा दिवसापासून बाबा सकाळी सकाळी त्यांना दंडवत करायला गेले की ते सारखं विचारीत होते, 'आले का शास्त्री ?'

पूर्वी दोघं भाऊ देवदर्शनासाठी शेतातल्या मंदिरात जात तेव्हा तिथल्या भेटीत ते एकमेकांना दंडवत करीत. पण आता मोठ्या बाबांना घराबाहेर पडायला जमेना. डोळ्यांन दिसायचं आणि कानानं ऐकायचं फारच कमी झालंय. मोठे बाबा आता अंथरुणाला खिळले आहेत. म्हणून आता बाबा देवदर्शन करून आले की मोठ्या बाबांना दंडवत करायला त्यांच्या घरी जातात.

घरी पोचताच बाबांनी मला हे सगळं सांगितलं. मला घरी पोचायला रात्री उशीर झाल्यामुळं मी दुसऱ्यादिवशी सकाळीच मोठ्या बाबांना भेटायला गेलो. त्यांना दंडवत करून त्यांच्या शेजारी बसलो. त्यांच्या तब्येतीची चौकशी करू लागलो. मी विचारलेल्या प्रश्नांचं काहीच उत्तर आलं

नाही म्हणून मी त्यांच्या चेहऱ्याकडं पाहिलं, तर तो निर्विकार दिसला. मग माझ्या लक्षात आलं की मोठ्या बाबांना काहीच ऐकायला गेलेलं नाही आणि मी येऊन बसल्याचंही त्यांना दिसलेलं नाही. मग मी मोठ्यांन बोलायला सुरुवात केली. त्यांच्या न दिसण्याविषयी, त्यांच्या न ऐकू येण्याविषयी आणि बिघडलेल्या पोटाविषयी चौकशी करू लागलो. बराच वेळ आम्ही बोललो तरी त्यांना आवाजावरून माझी ओळख पटली नसावी. आणि मग अचानक त्यांनी विचारल, ‘शास्त्री कारं’ मी, हो म्हणालो. आणि त्यांनी पुन्हा दंडवत घातला. म्हणजे मी सुरुवातीला घातलेला दंडवत त्यांना ऐकायला आला नव्हता आणि दिसलाही नव्हता. त्यांनी स्वतः होऊन मला दंडवत केल्यामुळं मला ओशाळ्यासारख वाटलं. मी त्यांना सुरुवातीलाच दंडवत घातल्याच सांगितलं. तेव्हा ते म्हणाले की, ‘मी तुम्हाला ओळखलंच नाही. आता माझं काही खरं नाही. नीट दिसतही नाही. ऐकूही येत नाही’.

मग त्यांनी माझी चौकशी करायला सुरुवात केली. मला मिळालेल्या पुरस्कारांविषयी, झालेल्या सत्काराविषयी, कौतुकाविषयी, त्यांना कुणी-कुणी सांगितलं असावं. ते पुन्हा विचारून, सगळं समजून घेत होते. मी सगळं त्यांना सविस्तर सांगितलं. शेवटी ते म्हणाले, ‘बरं झालं बापा, तुम्ही शिकले, मन लवून मनून हे सगळं. नाहीतर तुमचे सगळे सोबती वळायलेत की ढोरं. तुमचं पहा बरं बसं सूख हाय. सावलीला बसून सगळं करायचं. पन हे सगळं फुकट मिळत नाही. त्याच्यासटी मन लावून शिकावं लागतय. तुम्ही कसे शिकले. तसं शिकावं लागतंय. सन नाही, वार नाही, सुट्टी नाही, पडी नाही, नातं नाही, गोतं नाही, सुरु पसुनच तुम्हाला पुस्तकाचा नाद व्हता. मनून हे सगळं सूख आता पाहायला मिळालं. नाहीतर गेले शेनिमाला, आले गावाकडं, काढल्या झोपा, आसं कलं आसतं तर मिळालं आस्त काय हे सूख’.

बोलता-बोलता मोठ्या बाबानं एक गोष्ट सांगितली. आमच्या घरातले अक्षर-ओळख झालेले पहिले सदस्य म्हणजे माझे वडील. किंबुना गावात साक्षर झालेले पहिले देखील तेच. मोठे बाबा सांगत होते की पूर्वी एकदा त्यांच्या लहानपणी ते नांदेडजवळच्या गोपीराजाच्या यात्रेला गेले होते. सोबत लहाने चुलते विश्वनाथदादा, माझे वडील, आजी असे सगळे होते. त्या जत्रेत त्यांनी एक नाटक

पाहिलं. त्यात एक शिकलेला माणूस आणि एक शेतकरी होता. शेतकर्याला एक पत्र येत. पण तो शिकलेला नसल्यानं त्याला वाचता येत नव्हत. म्हणून तो पत्र घेऊन शिकलेल्या माणसाकडं गेला. शिकलेला माणूस काय रिकामा थोडाच होता? तो म्हणाला, ‘थांब, माझी काम होऊ दे.’ त्याची काम लांबतच गेली. त्यात अर्धा दिवस गेला तेव्हा शेतकरी व्याकूळ होऊन विनवू लागला, तेव्हा नाइलाजानं त्यानं वेळ काढला आणि शेतकर्याचं पत्र वाचून दाखवलं. तोपर्यंत शेतकरी प्रचंड ताणात. कारण तेव्हा पत्र म्हणजे काहीतरी वाईट बातमी. पण ते पत्र खुशालीचं निघतं आणि शेतकर्याचा जीव एकदाचा भांड्यात पडतो.

ही गोष्ट सांगून नाटकवाले म्हणायचे, ‘यासाठीच माणसानं शिकलं पाहिजे. नाही तर आपली मुंढी आपल्या हातानं दुसऱ्याच्या हातात द्यावी लागते. विद्ये विना मती जाती, मती विना गती जाती, गतीशिवाय नीती जाती, नीती विना पैसा जातय आन् पैसा नसल्यानं आसं दरिद्री राहावं लागतंय.’

मोठे बाबा सांगत होते की, ‘हे मननं आमच्या माईला इतकं पटलं की जत्रंवून वापस आल्यावर मायीनं आधी नारायणाला शिकवायचं ठरविलं. पण गावात तर कोणालाच काही माहीत नव्हतं. मनून आहेरवाडीच्या एका मास्तराला येलेली एक दुबती गाय वासरासकट देली आन् नारायणाच्या शिक्षणाचं गुत्तच देऊन टाकलं. एका वर्सातच नारायण चौथी पास झाला. पह्यलं हूशार पार्ग आसं एका वर्सातच चार चार वर्ग पास व्हत आसं. पह्यल्या शाळा खाजगी व्हत्या. सरकारी नव्हत्या. एका वर्गाचा आभ्यास एका महिन्यातच केला पोरानं. तर त्याची परिक्षा घेऊन त्याला पुढच्या वर्गात बसवीत पह्यलं.’

मोठ्या बाबांनी ही घटना मला सांगितली आणि माझ्या डोक्यात प्रकाश पडला की बाबांना म्हणजे माझ्या वडिलांना शिक्षणाविषयी इतकी आस्था कशी काय? नारायण म्हणजे माझे वडीलच. अनेक संकटांवर मात करीत त्यांनी आम्हा भावडांना किती जिद्दीनं शिकवलं, तेही मला सगळं आठवू लागलं.

पूर्वी कात्नेश्वरहून वसमतला जाण्यासाठी आमच्या गावाहून जावं लागत असे. हे वीस मैलांचं अंतर सुप्रसिद्ध वकील विश्वनाथराव कात्नेश्वरकर पायी चालत जात असत.

ते कधी आमच्या दारातल्या आडावर पाणी प्यायला थांबत. इतकी पायपीट करून जिहीनं शिकणारा माणूस बडिलांनी पाहिला होता. पुढं सुप्रसिद्ध वकील अंबादासराव कुरुंदकरांशी सबंध आल्यावर नरहर कुरुंदकर कसे घडत गेले तेही बाबांनी पाहिलं होतं. आम्हाला शिकवतांना बाबा त्यांच्या गोष्टी सांगून आमच्यात जिद्द निर्माण करीत. त्यांच्यासारखं मोठं व्हायला सांगत. ‘कुरुंदकरांसारखं तुला सभेत भाषण करता आलं पाहिजे,’ असं म्हणत. आमच्या शिक्षणासाठी स्वतः झीज सोसून आम्हाला सुविधा पुरवत. विश्वनाथराव कात्लेश्वरकर आणि नरहर कुरुंदकर यांना वडील आमच्यासमोरचे आदर्श म्हणून पाहात.

परंतु मोठ्या बाबांनी जेव्हा गोपीराजाच्या जत्रेतली वरील घटना सांगितली तेव्हा माझ्या लक्षात आलं की बडिलांना शिकवणाऱ्या माझ्या आर्डची प्रेरणा मात्र महात्मा फुलेच असावेत. कारण ‘विद्ये विना मती गेली’, हे शब्द सरळ सरळ महात्मा फुले यांचेच आहेत. हे आपण जाणतोच. पण इतक्या जुन्या काळात महात्मा फुले मराठवाड्याच्या या कोपन्यात आणले कुणी? हा प्रश्न माझ्यासमोर निर्माण झाला. कारण मोठ्या बाबांनी सांगितलेला जत्रेतला किस्सा हा सरळ सरळ सत्यशोधकी जलशासी मिळता-जुळता आहे. मी मोठ्या बाबांना विचारलं की हे नाटक करणारे लोक कुठले होते? तेव्हा मोठ्या बाबांनी सांगितलं की हे लोक दांडेगावचे होते, आणि माझ्या डोक्यात लख्ख प्रकाश पडला.

मी वसमतला होतो तेव्हा एकदा महानुभावांच्या मठात तिथल्या दामोदरबुवांनी मला एक वृद्ध गृहस्थांचा परिचय करून दिला होता. आणि सांगितलं होतं की, ‘हे दांडेगावच पाटील आहेत. पूर्वी यांनी जत्राखेत्रातून सत्यशोधक समाजाचा प्रचार केलेला आहे. यांच्यामुळंच आपल्या मराठवाड्याला महात्मा फुले माहीत झाले. आपल्या परिसरात यांनी तेव्हा अनेक विवाह सत्यशोधकी पद्धतीने लावलेले आहेत. यांच्यामुळंच तेव्हा इकडं लोकांना महात्मा फुले माहीत झाले. यांचं गाव तर महात्मा फुले यांच्या विचारांनी झपाटून गेलेलं होतं. पण आता नंतरच्या पिढीला मात्र या गोष्टींचा विसर पडलेला आहे.’

हे दांडेगाव म्हणजे हिंगोली जिल्ह्यातल्या वसमत तालुक्यातलं पूर्व टोकाकांच गाव. या गावाच्या आसपासच नरहर कुरुंदकरांचं कुरुंदा, राम शेवाळकर यांचं शेवाळा,

एस.बी.बागल यांचं पार्डी. दांडेगावसह ही सगळीच गावं सर्वार्थानं पुढारलेली आहेत. दांडेगाव तर आणखी यात पुढं गेलेलं आहे. राजकारणात, समाजकारणात, अर्थकारणात आणि शिक्षणाच्या क्षेत्रात इथल्या माणसांनी पुष्कळच मोठी झेप घेतलेली आहे. दांडेगावाच्या पुढारलेपणाचं कारण चार पिढ्यापूर्वींच इथलं सत्यशोधकी वातावरण हेच असावं नक्की.

संशोधकांचं आणि अभ्यासकांचं असं निरीक्षण आहे की सत्यशोधक समाज मराठवाड्यात फारसा आलेला नाही. नगर जिल्ह्याला लागून असलेल्या मराठवाड्याच्या काही भागांपर्यंत सत्यशोधक समाजाचं लोण आलेलं होतं. पुढं नाही. आणि दांडेगाव तर तिथून तीनशे किलोमीटर दूर. मग इथपर्यंत ते लोण आलं कसं? हा एक मोठा प्रश्न आहे. संशोधकांसमोरचंही ते एक मोठं आव्हान आहे. हे कुणीतरी शोधून काढलं पाहिजे. दिवस जात राहतील तस तसे पुरावे नष्ट होत जातील आणि सत्यशोधनाच्या दिशाही आणखी धूसर होत जातील.

(हे टिपणी मी १९९० च्या दरम्यान लिहिलेलं आहे. या टिपणात ज्यांचा संदर्भ आलेला आहे ती सर्व माणसं म्हणजे माझे वडील, माझे काका, माझी आजी, दामोदर बुवा, दांडेगावचे पाटील ही सर्वच माणसं आता काळाच्या पड्याआड गेलेली आहेत. माझ्या जुन्या फायलीत सापडलेलं हे टीपण म्हणूनच प्रकाशित करणं मला महत्वाचं वाटतं आहे.)

राधा भाव
गोवा
७०२८९२२१९६१

पोरके मन

लाडावलेली पाने ही
कुजबुजताहेत फुलांशी
उनाडलेला वारा उगा
वाद घालतोय उन्हाशी

अजून गेली नाही वेळ
बरळत आहे खुळी दुपार
नवीन वळण शोधीन म्हणत
वाट फिरतेय दारोदार

हुरहुर ओढ तगमग ओल
मृगजळ व्यूह रचते आहे
उन्हाआधी मावळू नये
पोरके मन शिकते आहे

दोन कविता

जाणीव

काठ्यांवरून चालताना
मला फुलांची दिसताहेत स्वप्नं
म्हणून
चालताना जाणवत नाही शल्य.
काठ्यांची वाट लांबच लांब
फुलांचं स्वप्न मला
दिसणार कुठवर ?
केव्हा न् केव्हा
स्वप्न संपल्यावर
काठ्यांची जाणीव होईलही तनामनाला
स्वप्नांच्या सावलीत
कुठवर ठेवू पावलाना ?

सुरेश पाचकवडे

अकोला

९८२२७१६५८२

भोग

सारेच कळू फसवे निघाल्यावर
काय करावं पानगळ झालेल्या झाडानं
स्वतःला पुरवून घ्यावं मातीच्या आत
की, प्रार्थनेसाठी पुरवावे हात

क्षणभर विसाव्यासाठी
माणूस जवळ येईनासा झालाय
हिरव्या चान्याच्या ओढीनं
प्राण्यांचा फिरकत नाही पाय
करावा म्हटलं खोपा
तर पाखरांना तिथे उन्हाशिवाय काय ?

असा भोग नशिबी आल्यावर
झाडानं कुणाजवळ सांगावं
आपल्या वेदनेचं गान्हाणं
काय करावं पानगळ झालेल्या झाडानं ?

परंपरा

रामदास फुटाणे
पुणे

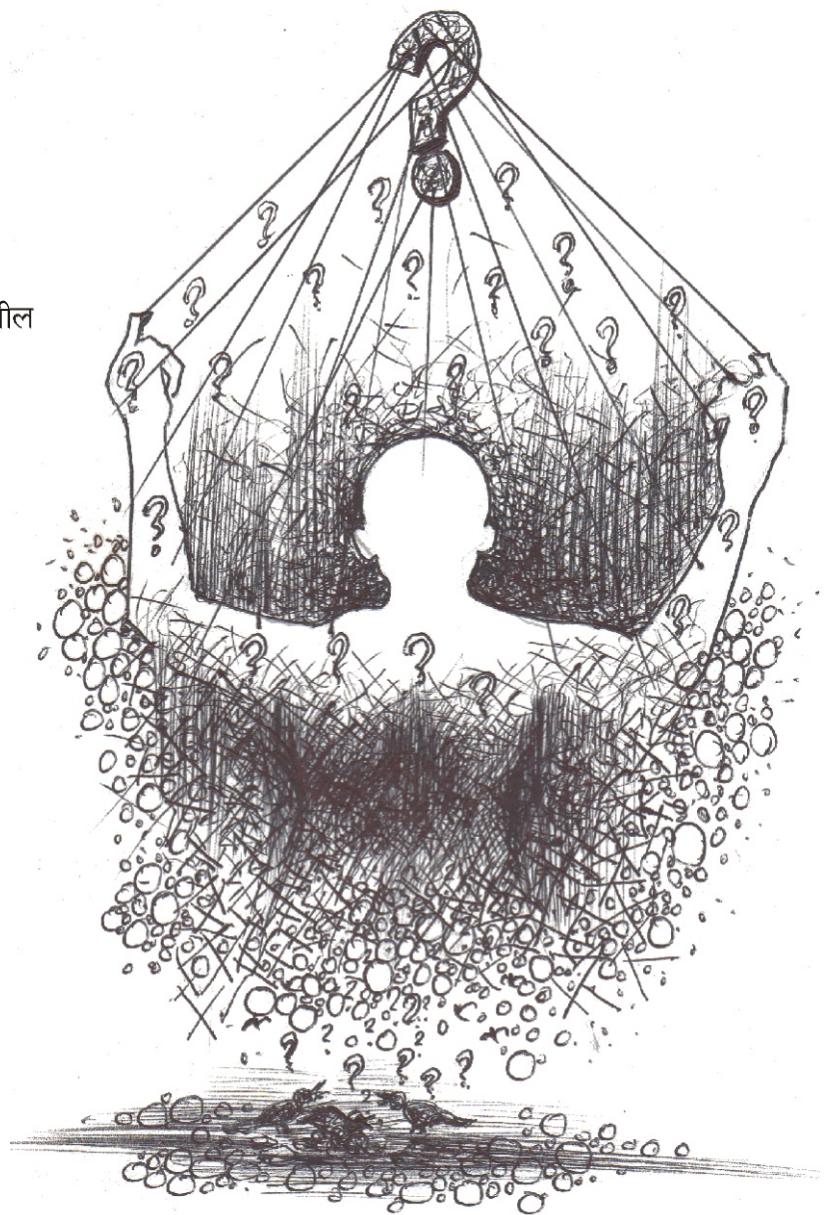
परंपरेने
डोक्यावरचे केस मागितले
व हळूच कानात सांगितले-
'घाबरू नकोस
नवे येतील'

मी म्हणालो-
'नवे येतील
पण ते सुद्धा
याच परंपरा पुढे नेतील'
परंपरा हसली
एका कावळ्याजवळ जाऊन बसली
म्हणाली-
'काळं असण्यात काय पाप?
थोडावेळ समज
हाच तुझा बाप'

मी दचकलो
म्हणालो-
'मी विज्ञाननिष्ठ आहे'
परंपरा म्हणाली
'मी संस्कृती जोपासण्यात
दक्ष आहे.
आपल्या संस्कृतीचं एक तत्त्व आहे
महत्त्वाच्या प्रसंगी
मोरापेक्षा कावळ्याचंच महत्त्व आहे'

मी म्हणालो-
'त्यात कसलं आलंय महत्त्व ?
मोर सर्वत्र उपलब्ध नसतात
म्हणून संस्कृतीचे ठेकेदार
कावळ्यापुढे स्तब्ध असतात'
तो झाडावरून कुणीतरी हसलं
तो भविष्यकाळ होता

तो म्हणाला—
 ‘ही संस्कृतीची कथा
 विज्ञानाची व्यथा
 कुणापुढं टेकवशील माथा
 कुणाच्या पाठीत हाणशील लाथा
 एकदा तू सुद्धा गेलास की
 रडतील, पडतील
 दहाव्याचा पिंड
 त्या कावळ्याला घालतील
 तो कावळा
 तुला ओळखत देखील नाही
 तुझ्या पोरांचा बाप होईल
 तुझ्या नावानं पिंड खाईल
 फांदीवर बसून उडून जाईल
 घरी एक फोटो टांगतील
 अस्सा अस्सा होता
 म्हणून जगाला सांगतील
 अन् सुख धाऊन आलं की सारेच पांगतील
 कावळे लेकाचे’
 तेव्हापासून सर्वत्र मला
 कावळेच दिसू लागले
 काहींच्याकडे मी
 तर काही माझ्याकडे पाहून हसू लागले
 व पुन्हा पुन्हा
 परंपरा गोंजारित
 विज्ञानाच्या मंडपातच बसू लागले

निर्वाणपद

भयंकर चिंतनशील त्सुनामीत
मी-अर्थात उन्मळून पडलेले झाड
ज्याची हिरवटपणाची हौस नाही सरली अजून

त्याच्या जलवाहिन्यांतून होतेय प्रवाहित
आसक्तीचं चिवट पाणी
आणि रसवाहिन्यांतून अज्ञानाचा घोर अंधकार

कशी तग धरून राहतात मुळं
ह्या संप्लवनशील भूमीत ?

कुठल्या मूर्ख सूर्याचा करत्येय झाड
भरदिवसा प्रकाश संश्लेषित ?
झाडाला शोधायचंय स्वतःचं बीजपूर्व अस्तित्व

कुठल्या लंपट पुंकेसराने
कुठल्या स्त्रीकेसरास केले असेल फलित ?

आणि कोणत्या पद्ध्याने फळ खाऊन
आणून टाकले हे बीज येथे विष्टेवाटे ?

की एखाद्या सरकारी वनीकरण योजनेचे
हे अत्यंतिक क्षुद्रक यश ?

सत्यपालसिंग आधारसिंग राजपूत
भुसावळ
९२२६७१५८३८

आणि तसे असल्यास
कोण आहे सरकारचा महामहीम प्रमुख ?
झाडाला त्याला एकदा भेटायचंय
कुटायचंय हूबेहू डिप्लोमॅटिक गुप्त खलबत

किंवा वाळून खाक झाल्यावर
झाडाला अनुभवायचंय
जीवाणुकरवी होणारं स्वतःचं अभूतपूर्व विघट

नखशिखांत सुंगायचा आहे
स्वतःच्या तंतोतंत सडलेल्या लगद्याचा
मरणोत्तर गंध

कुणास ठाऊक कदाचित त्यानंतर
निर्वाणपदास प्राप्त होईल
भयंकर चिंतनशील त्सुनामीत
मी-अर्थात अन्मळून पडलेलं झाड

वेचक आणि वेधक

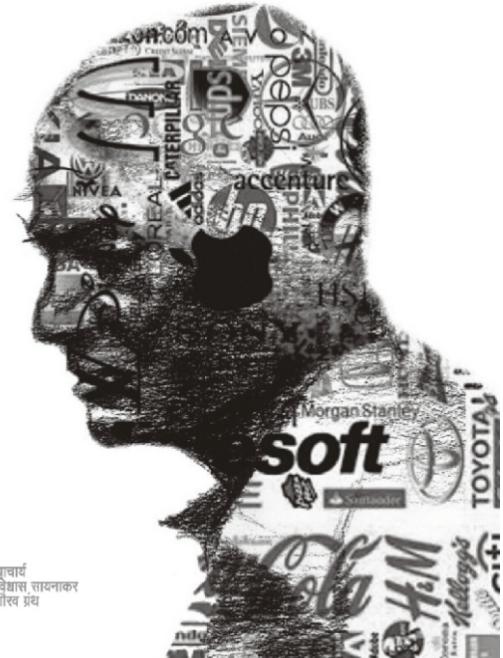
माणूसपणाचे बोट सुटलेल्या
जागतिकीकरणाच्या संवेदनाशून्य काळात
सर्वार्थाने विस्थापित झाल्याने
स्वतःची ओळख गमावून बसलेल्या
आणि तरीही जगण्याची ओल टिकवून ठेवण्यासाठी
व्यापक समूहभावावर विश्वास ठेवून
प्रतिकूल परिस्थितीशी टोकाचा संघर्ष करणाऱ्या
परिघाबाहेरील माणसांना.....
जागतिकीकरण आणि वर्तमान आव्हाने
हा प्राचार्य विश्वास सायनाकर गैरव ग्रंथ
संपादित केला आहे
डॉ. एकनाथ पाटील यांनी
परिघाबाहेरील माणसांच्या चळवळींचा एकसूत्री आवाज
मोठा करण्याची गरज आहे अशी संपादकीय भूमिका
मांडत डॉ. एकनाथ पाटील यांनी केलेला वर्तमानातील
आव्हानांचा विचार त्यांच्या संपादकीयातून जोरकसपणे
या ग्रंथात प्रतित होतो.

ते म्हणतात-

“खेरे तर, मानवी श्रम हे मूल्यांची आणि मूल्यांचीही निर्मिती करीत असतात. आणि त्यातूनच एका नैतिक समाजाची उभारणी होत असते, याकडे याकाळात प्रचंड दुर्लक्ष झाले. जागतिकीकरणाच्या काळात मानवी श्रम गृहीत धरून त्याचा गैरवापर होऊ लागला. मोठ्या प्रमाणावर मानवी श्रमाची चोरी आणि शोषण वाढले. मूल्य आणि श्रमाचा असणारा संबंध जाणीवपूर्वक तोडण्यात आला. मुळात नैतिकता ही बाबसुद्धा जागतिकीकरणात शोषणाचे हत्यार म्हणून वापरली जाऊ लागली, त्यामुळे ‘नैतिक असणे’ ही गोष्ट लोकांना गैरसोयीची वाटू लागली. नव्वदीनंतर एकीकडे भौतिक समृद्धीची सूज मोठ्या प्रमाणावर फुगत गेली आणि दुसरीकडे माणसा-माणसांतला कळवळा संपला. नाती तुट चालली, मानवी नात्यांचे वस्तुकरण झाले, संवाद हरवला. आपल्या जगण्याच्या पर्यावरणातल्या अनेक चांगल्या गोष्टींची नासाडी करणारे किंतीतरी विषाणू सर्वत्र घुसले आहेत. त्यांनी माणसांचे जगणेच करपट करून टाकले आहे. डोळ्यांना प्रत्यक्ष दिसत नसणाऱ्या पण आपल्या सभोवतालात अस्तित्वात असणाऱ्या या प्रकारच्या किंतीतरी यंत्रणा आज कार्यरत आहेत आणि माणसे आंधळी, बहिरी, मुकी आणि विचारहीन बनावीत यासाठी या यंत्रणा काम करीत आहेत. कारण माणसांच्या विचारहीन असण्यातच त्यांचे अनेक प्रकारचे हितसंबंध गुंतलेले आहेत. त्यामुळे माणसांनी एकत्र विचारच करू नये किंवा विचार करायला त्यांना उसंतच मिळू नये, अशा प्रकारची वातावरणनिर्मिती जाणीवपूर्वक निर्माण केली जात आहे. संभ्रम आणि संशय हे या काळाचे सार्वत्रिक वास्तव आहे.”

जागतिकीकरण आणि वर्तमान आव्हाने

संपादक
एकनाथ पाटील

“माध्यमक्रांतीमुळे कालचेच नव्हे तर अगदी आताचे वर्तमानसुद्धा लगेचच शिळे बनायला लागले. साम्राज्यवादी स्वप्न पाहणारी पिढी याच काळात सक्रिय झाली. तिने जुनी मूल्यरचना मोडीत काढायला सुरुवात केली. माहितालाच ज्ञान समजप्याचा किंवा माहितीला ‘ज्ञान’ संकल्पनेत बसविण्याचा घोटाळा तिने केला. ज्ञान आणि मूल्यांचा संबंध तोडून तिने माहितीची पैशाशी सांगड घातली.”

अशी अवतरणे मांडत-मांडत एकनाथ पाटील यांनी आजच्या वर्तमानाची जागतिकीकरणाच्या संदर्भातील आव्हाने अधोरेखित करत असताना— “संघषने साचलेपण नष्ट होते. नवे कोंब फुटतात. कोंडी फुटते, नवी पायवाट तयार होते आणि तिचे मोळ्या प्रवाहात रूपांतर होते, त्यासाठी विचारांनी लोक एकत्र आले पाहिजेत. विश्वासाने त्यांनी एकमेकांचे हात हातात घेतले पाहिजेत. तसे हात हातात घेतले; तरच बलाढ्या सतेलासुद्धा ते हरवू शकतात...” असे आश्वासक सत्यही अधोरेखित केले आहे.

प्राचार्य विश्वास सायनाकर गौरव ग्रंथामध्ये ‘जागतिकीकरण आणि वर्तमान आव्हाने’ या संदर्भात एकुण सत्तावीस मान्यवर लेखकांनी आपले विचार मांडले आहेत. यामध्ये उल्का महाजन, रघुनाथदादा पाटील, अच्युत गोडबोले, जे.एफ.पाटील, वसंतराव जुगळे, भारत पाटणकर, मोहन पाटील, अरुण निगवेकर, संपत देसाई, भालचंद्र कानगो, जयदेव डोळे, धनाजी गुरव, अविनाश कदम, राजेंद्र कुंभार, प्रवीण दशरथ बांदेकर, सुनीलकुमार लवटे, जी.के.ऐनापुरे, अशोक बाबर, हमीद दाभोळकर, शमसुद्दिन तांबोळी, प्रसाद कुलकर्णी, किशोर बेडकिहाळ, दत्ता देसाई, एन.डी.पाटील, वि.द.कदम, प्रमोद दुर्गा, धर्मवीर पाटील, धनाजी गुरव, अविनाश कदम, राजेंद्र कुंभार, प्रवीण दशरथ बांदेकर, सुनीलकुमार लवटे, जी.के.ऐनापुरे, अशोक बाबर, हमीद दाभोळकर, शमसुद्दिन तांबोळी, प्रसाद कुलकर्णी, किशोर बेडकिहाळ, दत्ता देसाई, एन.डी.पाटील, वि.द.कदम, प्रमोद दुर्गा, धर्मवीर पाटील यांनी स्पेशल इकॉनॉमिक झोन:अराजकाची नांदी, जागतिकीकरण आणि शेतीचे प्रश्न, भारतीय शेतीतलं अरिष्ट, सहकार, सहकारातील अव्यक्त सामर्थ्य,

साप्राज्यवादी जागतिकीकरणाच्या युगात पाणी, जागतिकीकरणात उधळलेला गावगाडा, उच्चशिक्षण व जागतिकीकरण, एकविसाव्या शतकातील कामगारांपुढील आव्हाने, जागतिकीकरण आणि सांस्कृतिक दहशतवाद, जागतिकीकरण आणि सांस्कृतिक क्षेत्रावरील परिणाम, संस्कृती विध्वंसन, आजची मराठी कविता, भारतीय साहित्य, जागतिकीकरण आणि उत्तर आधुनिकतावाद, भारतीय देशीवाद आणि वैश्विकीकरण, मानसिक आरोग्याचा प्रश्न, जागतिकीकरण आणि मुस्लिम समाज, राज्यघटना आणि जागतिकीकरणाचे आघात, जागतिकीकरणातील सामाजिक चळवळी, जागतिकीकरण आणि भांडवलशाहीचे युगांतकारी अरिष्ट, नवसाम्राज्यवादी युगातील भारतीय लोकशाहीसमेरील आव्हाने या अंगांनी केलेले मौलिक विचारमंथन म्हणजे “जागतिकीकरण आणि वर्तमान आव्हाने” हा प्राचार्य विश्वास सायनाकर गौरव ग्रंथ आहे.

आपल्या प्रतिक्रिया आणि प्रतिसादातून शब्दशिवार नियतकालिकाच्या निर्मितीस मोलाची मदत होत आहे. मान्यवरांनी वर्णीच्या रूपाने दिलेल्या आर्थिक आधाराने शब्दशिवारचे बळ वाढत आहे. त्याचबरोबर अनेक साहित्यिकांचे साहित्यही मिळत आहे. परंतु प्रकाशित साहित्याव्यतिरिक्त ज्यांचे साहित्य प्रकाशित होऊ शकले नाही त्यांनीपुन्हा नवे लेखन पाठवावे. निवड मंडळ त्याचा विचारांती समावेश करेल.

महाराष्ट्रातील ज्येष्ठ साहित्यिक, मान्यवर कवी, नवोदित लेखक, साहित्यिक संस्था, महाविद्यालये, ग्रंथालये यांच्यापर्यंत पोहचणाऱ्या या अंकामधील आपली जाहिरत आरक्षित करा
योग्य दरात !

अंक मिळवण्यासाठी आणि वर्गणीदार होण्यासाठी खालील नंबरवरती व्हॉट्सअॅपवरून किंवा प्रत्यक्ष संपर्क करा.
मो : ९८२२७०१६५७

रामदास फुटाणे

चित्रकला, चित्रपट, कविता यातून महाराष्ट्राच्या
प्रबोधन परंपरेचा मागोवा घेत वयाच्या पंच्याहतरीत पदार्पण
करीत आहेत. १४ एप्रिल हा त्यांचा जन्मदिवस. जामखेडसारख्या
गावातून जगण्याचा ‘सामना’ करत बर्लिनपर्यंतची झेप ...
रामदास फुटाणे तथा नानांच्या अमृतमहोत्सवी वर्षानिमित्त....

रामदास फुटाणे यांनी मराठी कवितेला काय दिले असा प्रश्न
अनेकांना पडलेला असतो आणि आहेही. परंतु जुलै १९८६
मध्ये ‘सफेत टोपी लाल बत्ती’ रसिकांच्या हाती देताना ‘दोन शब्द’
लिहितात-

“‘डोळ्यांत मार्कर्सचा लाल रंग उतरत असतानाच
हृदयात शिवबाचा भगवा फडकत असतो.
पश्चिमेचं मुक्त निळं आकाश खुणावत असतं.
लाल, पांढऱ्या, निळ्या, केशरी, हिरव्या टोप्या
घोंगावत असतात.
पंजाबात व श्रीलंकेत वाहणारे रक्ताचे पाट
डोकं बधिर करीत असतात.
शिवजंयतीच्या मिरवणुकीलासुद्धा आजकाल
रक्ताचाच नैवेद्य लागतो.
दोन कानामधील प्रदेश अस्वस्थ होतो.
खरं तर गंभीर जळजळीत लिखाण लेखणीतून
पाझररं आवश्यक असताना धुळवडीतील
खट्याळपणाचे रंग फेकण्याचे मोह टाळणे
आवश्यक होते.
परंतु मित्रांच्या आग्रहाखातर माझे पहिलेच मराठी
पुस्तक वाचकांच्या हाती देत आहे,
वयाच्या चव्वेचाळीसाब्या वर्षी,
ज्या वयात बंगला बांधावा त्या वयात
आकाशकंदील चिकटवत बसलोय
इतरांच्या दिवाळीसाठी.”

‘चांगभलं’

डॉ. विजया राजाध्यक्ष

रामदास फुटाणे यांच्या ‘सफेत टोपी लाल बत्ती’ हा व्यंग कवितांचा संग्रह १९८६ मध्ये प्रकाशित झाला. अवघ्या दीड वर्षात त्याची दुसरी आवृत्ती निघाली; दरम्यान फक्त दोन वर्षांचा कालावधी गेला; आणि आता त्यांचा ‘चांगभलं’ हा दुसरा संग्रह प्रकाशित होत आहे. फुटाण्यांच्या निर्मितीचे चे चित्र त्यांच्या लेखनाच्या वेगाची व त्याला लाभलेल्या उत्तम प्रतिसादाची साक्ष देते.

मराठी कवितेच्या प्रांतातील एकंदर परिस्थिती फारशी समाधानकारक नसूनही हे कसे घडले? पाचसहा वर्षांपूर्वीपर्यंत फुटाण्यांचे नांव कवी म्हणून फारसे ठाऊक नव्हते. ते इतक्या अल्पावधीत कसे लोकप्रिय झाले? फुटाण्यांनी आपला वाचक वर्ग वा श्रोतावर्ग कसा हेरला, कसा प्रतिसाद सन्मुख ठेवला? या व अशा प्रकारच्या प्रश्नांची उत्तरे फुटाण्यांनी ज्या स्वरूपाची कविता लिहिली त्या स्वरूपाशी संबंधित आहेत. ही व्यंग उपाहासात्मक स्वरूपाची दंभस्फोटाची कविता आहे. ती पुष्कळ वेळा ‘वात्रटिके’च्या वळणानेही जाते. तिला खाद्य पुरविणाऱ्या विषयांचा आज आपल्या समाजात-विशेषत: त्यांच्या राजकारण या कक्षात-तोटा नाही! नित्य नवे विषय. ते टिपणारी नजर फक्त पाहिजे.

अशी तयार नजर फुटाण्यांशी आहे. ती एकाच विषयाच्या मागे न धावता अनेक विषयांना स्पर्श करते. त्या विषयांना त्या त्या काळातील घटनांचा संदर्भ असतो. त्यामुळे ही कविता अर्थातच ‘प्रासंगिक’ होते. ती तशी ठेवणे फुटाण्यांना अभिप्रेत असावे. ‘चांगभलं’मधील कवितांचे ‘प्रासंगिक’ असे वर्णन त्यांनी स्वतःच केले आहे; त्यामुळे त्यांना या प्रासंगितेची जाणीव आहे हे तरी निश्चितच. अशी ही प्रासंगिक कविता झापाट्याने लिहिणे मुळी आवश्यकच असते. आणि ती स्वांतःसुखाय नसल्यामुळे तिचा उद्देश वाचकश्रोत्यांशी संवाद साधणे, त्यांना आपल्या उपहासात सहभागी

करून घेणे हा असल्यामुळे, त्यांच्याखेरीज जगूच शकत नाही. तिच्यावर तशी पाळीही येत नाही; कारण वाचकश्रोत्यांना आपल्या वतीने बोलणारा कोणी तरी प्रवक्ता हवा असतो. त्यांच्याही मनात काही तरी सलत असते, त्यांनाही कशाचे तरी हसू येत असते. ते त्या सलांच्या व हास्यांच्या सुसंबद्ध आविष्काराच्या शोधात असतात. त्यांना फुटाण्यांच्या ठिकाणी हा सुसंबद्ध आविष्कार देणारा प्रवक्ता सापडला. फुटाण्यांना क्रियाशील ठेवले ते समाजाने आणि वाचकश्रोत्यांना क्रियाशील ठेवले ते फुटाण्यांनी. या परस्परसंबंधात व्यत्यय असा कुठे आलाच नाही.

फुटाण्यांची कविता वेगळ्या स्वरूपाची असती तर हे घडले नसते-निदान ते अवघड झाले असते. हे जाणून फुटाण्यांनी जाणूनबुजून कवितेच्या या स्वरूपाची निवड केली असे मात्र म्हणता येणार नाही. ते स्वरूप त्यांना त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वातील गुणधर्मामुळे व त्यांच्या पार्श्वभूमीमुळे सहजपणे सापडले. त्या वेळी त्यांना आपण या वाटेने किती पुढे जाऊ शकणार आहोत, आणि याला कसा प्रतिसाद मिळणार आहे याची कदाचित कल्पनाही नसेल. त्यांना अशी कविता लिहावीशी वाटली म्हणून त्यांनी ती लिहिली.

पण मुळात फुटाण्यांना कविता व अशी कविता का लिहावीशी वाटली? याचे एक प्राथमिक कारण, त्या स्वरूपाच्या काव्यपरंपरेचा किंवा विशिष्ट कवीचा संस्कार हे असू शकते. पण फुटाण्यांच्या कवितेला ते कारण लागू पडत नाही. कारण मराठीत व्यंग, उपहासात्मक प्रासंगिक कवितेची सलग परंपरा अस्तित्वात नाही. उपहास हे ज्यांच्या कवितेचे महत्त्वाचे अंग आहे असे अनेक कवी आहेत; उपहासाच्या जरा खाली उतरून खट्याळ वात्रट लेखनही काहींनी केले आहे. येथे पाडगांवकरांचे नाव कोणालाही विशेषत्वाने आठवेल; कारण त्यांच्या कवितेत हे दोन्ही प्रकार आहेत. पण हिला काही परंपरा म्हणता येणार नाही. मराठीत ती का असू नये हा स्वतंत्र विषय आहे. पण असती तर ती फुटाण्यांमागे उभी राहिली असती असे वाटत नाही. कारण आपल्या काव्यलेखनाला आरंभ करण्यापूर्वी, फुटाण्यांना कोणाही कवीने प्रभावित केले असेल, असे त्यांच्या कवितेवरून दिसत नाही. त्यामुळे त्यांच्या कवितेचे थोडे नुकसानही झाले असेल; पण

नुकसानापेक्षा फायदा अधिक झाला. तो असा की या कवितेला एक स्वतंत्र ताजा चेहरामोहरा मिळाला; आणि वाचकश्रोत्यांनाही तो ताजेपणा आवडला. पण या स्वतंत्रपणाची दखल घेताना, फुटाण्यांवरील एका संस्काराचा उल्लेख करणे आवश्यक आहे. तो संस्कार दत्त बांदेकर यांचा. फुटाण्यांचा पहिला संग्रह बांदेकरांनाच अर्पण केला आहे. बांदेकरांच्या गद्य लेखनातील विनोदाचे त्या मागील उद्देशाचे व तो मुख्यतः नियतकालिकातून प्रकाशित झाल्यामुळे त्याला आलेल्या प्रासंगिक स्वरूपाचे स्मरण फुटाण्यांची कविता वाचताना होते. व्यंग कवितेची वाट त्या लेखनातून दिसली असावी; पण तीच आपली वाट आहे, अन्य काही कारणांमुळे कळले असावे.

फुटाण्यांच्या ‘चरित्रा’च्या आधारे त्या कारणांचा मागोवा घेता येर्इल. त्या चरित्रातील पहिला महत्त्वाचा तपशील म्हणजे त्यांची चित्रकलेतील गती, आणि तिच्यातील काही अंगांशी संबंधित असा त्यांचा व्यवसाय. त्यांच्यातील चित्रकाराला समाजाच्या शैक्षणिक, साहित्यिक, सांस्कृतिक व मुख्यतः राजकीय जीवनातील व्यंगे अचूक दिसली, आणि ती त्यांनी एखाद्या व्यंगचित्रकाराच्या शैलीतच पण वेगळ्या माध्यमातून टिपली. व्यंगचित्रप्रमाणेच व्यंगचित्ररूप कविताही फार पसरट असून चालत नाही. तिला नेमकेपण हवे, आणि तिच्यात एक ठोसाही हवा-अशा वृत्तीने दिलेला ठोसा की ज्याचा, ज्याला दिला त्याला राग येणार नाही. उलट गंमत वाटेल. फुटाण्यांच्या कवितेत हे तिन्ही विशेष आहेत. अर्थात फार राग येऊ नये तशी गंमतही वाटू नये! तसे झाले तर त्या व्यंग कवितेचा हेतूच फसेल. राग व गंमत यांच्या सीमारेषांवरील अशी काहीतरी प्रतिक्रिया झाली पाहिजे. हे वाचक श्रोत्यांच्या बाबतीतही खेरे आहे. त्यांनाही या कवितात गमतीपलीकडे काही तरी जाणवले पाहिजे. जाणवत असेलच. ज्या कवितातून जे जाणवत नसेल त्या कविता तेवढ्या यशस्वी नाहीत असे समजले पाहिजे.

दुसरा महत्त्वाचा चरित्रात्मक तपशील फुटाण्यांचे हिंदी भाषेचे ज्ञान हा. त्यांनी हिंदीत कविताही लिहिल्या आहेत आणि त्या मराठी कवितांच्या आधीच्या आहेत. फुटाण्यांच्या पहिल्यावहिल्या मराठी व्यंग कविताही इतक्या सफाईदार कशा याचा उलगडा या तपशिलातून होतो. त्या तन्हेचे लेखन करण्याचा सराव होताच; भाषा बदलली

इतकेच. फुटाणे जेव्हा हिंदीकडून मराठीकडे आले तेव्हा कवितेचे मराठीपण त्यांनी जपले हे खेरेच; पण तिचा एकूण ढंग मात्र काहीसा हिंदी राहिला. हिंदी श्रोत्यांना चिमट्याची, ठोशांची कविता आवडते. यमके, शब्दांची पुनरावृत्ती श्लेष, काही महत्वाच्या नावागावांशी खेळ अशा अनेक साधनांनी त्या तन्हेची कविता लिहिणारी हिंदी कवी श्रोत्यांपर्यंत सहजपणे पोचतात. हिंदी व मराठी श्रोत्यांची नस एकच आहे. हे फुटाण्यांनी ओळखले; आणि त्या ढंगाची मराठी कविता त्यांनी पेश केली. श्रोत्यांना तिचा आशय आवडला. तसा हा ढंगाही आवडला. जे त्यांना चटकन कळते असे काही तरी फुटाणे देतात, त्यात माफक ध्वन्यर्थ असतो. आणि तो फक्त आपल्यालाच कळतो असेही प्रत्येकाला स्वतंत्रपणे वाटते, व एकत्रितपणेही. बारामती, नंदेड इत्यादी स्थलनामातून त्यांना मग वेगळेच ध्वनी ऐकू येऊ लागतात! आणि त्या कवितेत व्यंगार्थ तर असतोच. व्यंगाकडून व्यंगार्थकडे जाताना श्रोत्याला कोणत्याही बौद्धिक हालअपेष्टा सहन कराव्या लागत नाहीत. त्यामुळे तो मनापासून दाद देतो.

तिसरा महत्वाचा तपशील म्हणजे ‘फुटाण्यांचे चित्रपट’ त्या चित्रपटातून त्यांचे सामाजिक राजकीय भान व्यक्त झाले आहे. ते भान व्यक्त करण्यासाठीही फुटाण्यांनी कविता हे चित्रपट निर्मितीहून कितीतरी अधिक स्वयंपूर्ण सुकर माध्यम निवडले असावे. त्यातून परिहास केला. परिहास करताना ‘परमार्थेन न गृह्णांता वचः’ असे कविता विषयांना सांगितले; पण हा परमार्थ त्यांना व श्रोत्यांना एकाच वेळी समजेल अशी सूचक योजना मात्र केली!

फुटाणे कवितेकडे कसे वळले, आणि त्यांनी विशिष्ट आशयाची व विशिष्ट ढंगाचीच कविता प्राधान्याने का लिहिली, याचा उलगडा या पद्धतीने करता येतो. कारणे कोणतीही असोत आज ‘रामदास फुटाणे’ वाचक श्रोत्यांचे आवडते कवी आहेत, हे निश्चित.

फुटाण्यांचं निरीक्षण चौफेर आहे, आणि त्यांच्या अंगी वेगवेगळ्या विशेषतः राजकीय व साहित्यिक क्षेत्रातील काही गाजलेल्या घटनांबाबत चटकन प्रतिक्रिया व्यक्त करण्याची क्षमता आहे. त्यातून ‘चांगभलं’ मधील म्हणा किंवा त्यांच्या एकूण लेखनातील ‘प्रासंगिका’ तयार झाल्या. या प्रासंगिकांत कवीच्या डोळ्यांसमोर विशिष्ट व्यक्ती असतात; त्यांच्या संबंधातील एखादा प्रसंग असतो.

पण तो विनोदी वा उपरोधिक पद्धतीने प्रासंगिकेत आणताना त्या व्यक्तीसंबंधीचे इतर काही तपशिलही सूचकपणे भरले जातात. त्यामुळे प्रासंगिकेची खुमारी वाढते. ‘चंद्रिका’, ‘(तळ)मळीची शाई’ अशा काही कवितांची उदाहरणे येथे देता येतील. पहिलीचा संदर्भ राजकीय तर दुसरीचा साहित्यिक. समकालीन घडामोर्डीशी उडता संबंध ठेवणाऱ्या वाचकालाही चटकन कळतील असे हे संदर्भ. त्यामुळे फुटाण्यांची टिकाटिप्पणी त्याला खूष करते. हा मधल्या वाचकाचा प्रकार. त्याच्या अलीकडे व पलीकडे आणखी दोन प्रकारचे वाचक असतात. ‘अलीकडच्या’ वाचकाला कवितेचा रोख कळत नाही. त्याची सोय कविताखाली टिपा देऊन, फुटाण्यांनी केली आहे. आणि ‘पलीकडच्या’ वाचकासाठभ काही अधिक तपशील भरून त्याचीही दखल घेतली आहे. उदाहरणार्थ ‘तिचा प्रत्येक बॉल नोबॉल असतो’ या ओळीवरून ‘चंद्रिके’ची एक काळजी क्रिकेट कारकीर्द त्याला आठवते; आणि ‘गवताला भाले कसे फुटतील?’ सारख्या ओळीतून प्रवरानगर साहित्य-संमेलनाच्या प्रकरणाशी संबंधित असलेल्या नाटककाराच्या एक नाटकाचे नाव सुचवले जाते. हे सगळे खुबीदार आहे यात शंकाच नाही.

पण त्यातून निर्माण होणारा प्रश्न असा की, फुटाणेना यापैकी कोणत्या वर्गातील वाचकाशी विशेषत्वाने संवाद साधायचा आहे? मधला वाचक महत्वाचा खराच. पण कालांतराने त्या घटनेचे त्याला विस्मरण झाल्यानंतर त्या प्रासंगितेच काय होईल? अलीकडच्या वाचकासाठी दिलेल्या टिपा कालांतराने या मधल्या वाचकासाठी उपयोगी पडल्या तरी टिपांच्या साहाय्याने घेतलेला आस्वाद थोडा मर्यादितच नाही का होणार? म्हणून वाटते की, फुटाण्यांनी पलीकडचा तिसरा वाचकच प्राधान्याने डोळ्यांसमोर ठेवला तर?

तो पुरेसा जागरूक असतो; आणि महत्वाच्या घडामोर्डीबद्दलचे आपले स्मरण ताजे ठेवत असतो; त्या घडामोर्डीतूनच त्याचा ‘दृष्टिकोन’ सिद्ध होत असतो.

फुटाण्यांच्या कवितांचा हेतूही वाचकांचे क्षणिक रंजन करणे हा नसून (अर्थात तरीही गैर नाही) त्याला या घडामोर्डीच्या संदर्भात एक दृष्टिकोन देणे हाच असावा. तो साध्य होण्याच्या दृष्टिने, जे समकालीन आहे, त्यांची कालसापेक्षता शक्य तेवढी कमी करणे, काही

तपशिलापुरतीच मर्यादित ठेवणे, ते कालांतरानेही आस्वादक्षम राहील अशी ढूब देणे आवश्यक आहे. आणि कधीकधी केवळ समकालीन घडामोर्डींवर न विसंबता त्यांच्यातून व्यक्त झालेल्या प्रवृत्ती हाच कवितेचा विषय करणे हेही आवश्यक आहे. फुटाण्यांना ते अवघड जाणार नाही. कारण या सगळ्या घडामोर्डींबद्दल त्यांना योग्य ते परिदर्शनात्मक भान आहे. ‘चांगभलं’मधील अनेक कवितांतून ते जाणवते. ते भान या कवितांना त्यांची कालसापेक्षता कमी करण्यात उपयुक्त ठेरेल. विविध कालातील गतीमुळे या कवितांना आलेली संदर्भ संपन्नाताही या प्रक्रियेला हातभार लावेल. कोणी म्हणेल, हे सगळे कशासाठी? अखेर या ‘प्रासंगिका’ आहेत. याला उत्तर असे की, त्या विशिष्ट प्रसंगातून सुचलेल्या म्हणून प्रासंगिका. त्या प्रसंगाबरोबरच विराव्यात अशी अपेक्षा असेल तर मग बातमी व कविता यांच्यात फरक काय उरतो? प्रासंगिकतेला मर्यादा असतातच; पण तिने त्या काही प्रमाणात ओलांडण्यासाठी प्रयत्नशील असणे चुकीचे नाही. फुटाण्यांच्या आवडत्या कोटीक्रमशैलीत असे म्हणता येईल की त्यांचा विनोद-उपहासात ‘अप्रासंगिक’ असे काही नाही ते निर्मळ आहे. त्याच्या आधारे या प्रासंगिका ‘न प्रासंगिक’ (a-topical) करता आल्या तर बहार येईल! फुटाण्यांना ते सहज साधेल; काही ठिकाणी साधलेही आहे.

शिवाय आपली एकंदर परिस्थितीही त्यांना किती अनुकूल आहे. तिच्यात काही ‘समकालीन’ नसतेच. तपशील बदलून त्याच त्याच गोष्टी घडत असतात- आणि त्या आपल्या अंगात एखाद्या हड्डी रोगासारख्या मुरलेल्या प्रवृत्तींच्या, आपल्या चुकीच्या अग्रक्रमांच्या आणि क्षीण जीवनमूल्यांच्या निर्दर्शक असतात. फुटाणे ‘चांगभलं’ म्हणून तेच सुचवतात; पण ते अधिक ठाशीव अधेरेखित स्वरूपात यावे त्यामुळे कवितात अनुस्युत असलेले विश्लेषणही पुरोगामी येईल आणि कवितेला एक नवे परिमाण मिळेल. ‘सफेत टोपी लाल बत्ती’ या संग्रहाच्या प्रास्ताविकरूप दोन शब्दात फुटाण्यांनी म्हटले आहे की, “खरं तर जळजळीत लिखाण लेखणीतून पाझरणं आपश्यक असताना धुळवडीतील खट्याळपणाचे रंग फेकण्याचा मोह टाळणे आवश्यक होते.” मला असे वाटते की, फुटाण्यांना या दोहोंचा समन्वय करणे सहज शक्य

आहे. गंभीर व खट्याळ हे सूर परस्परव्यावर्तक असतात असे मानण्याचे कारण नाही. आपण तसे मानत आल्यामुळे आपल्या गंभीर व विनोदी अशा दोन्ही स्वरूपाच्या साहित्याचे बरेच नुकसान झाले आहे. फुटाण्यांची प्रकृती मूलत: गंभीर आहे. पण तिला विनोदबुद्धीचेही देणे आहे. समन्वयाला अत्यंत अनुकूल अशा परिस्थितीचा फायदा फुटाण्यांच्या आजवरच्या कवितेला काही प्रमाणात झालाच आहे; यापुढेही त्यांनी तो अधिक प्रमाणात करून घ्यावा.

‘चांगभलं’मधील कवितांतून फुटाण्यांची समाजवादी निष्ठा, विज्ञान-संस्कृती याबद्दल त्यांनी केलेले चिंतन, भ्रष्टेबद्दल त्यांना असलेली चीड हे विशेष अप्रत्यक्षपणे व्यक्त होतात. आणखी एक वेधक विशेष म्हणजे त्यांचे साहित्यावरील विशेषत: कवितेवरील प्रेम. त्या प्रेमामुळे कवितात पुष्कळ वाड्यमीन संदर्भ येतात. या प्रेमाचा फुटाण्यांच्या कवितेवर अधिक खोल संस्कार होऊ शकेल; शब्दयोजना, छंद इत्यादी काव्यविशेषाबद्दल तिला अधिक आस्था निर्माण होऊ शकेल. जे श्रोत्याला खटकत नाही किंबहुना थेटपणामुळे आवडतेच, ते वाचकाला खटकू शकते. कारण श्रोता तात्पुरता असतो आणि त्याचा आस्वादही तात्पुरताच असतो. वाचक हा कवितेशी दीर्घकाळ संबंध ठेवू शकतो. त्या संबंधासाठी आवश्यक ते दुवे त्याला शब्दातून छंदातून मिळतात. फुटाण्यांच्या कवितेने या वाचकाचीही दखल घ्यावी असे सुचवावेसे वाटते.

श्रोता किंवा वाचक यांच्याबद्दल अशी एका फटक्यात मावणारी (sweeping) विधाने करणे योग्य नाही, हे खरेच. कारण दोन्हीकडे अपवाद असतात. आणि वाचक व श्रोता हे परस्परव्यावर्तकही नसतात. श्रोता हा वाचक आणि वाचक हा श्रोता, असेही असते, असावे. पण अलीकडच्या साहित्य हे कथाकथन, कविसंमेलन या माध्यमांच्याव्दारा पोचवण्याच्या उत्साहाच्या काळात श्रोता व वाचक यांच्यातील अंतर वाढत चालले आहे. हे योग्य नव्हे. श्रोत्यांचे रंजन अवश्य करावे; पण त्याबरोबरच त्याच्यातील वाचकालाही साद घालावी. सर्वांशी एकाच वेळी संवाद साधता येत नाही; विभाग पाडणे काही वेळा अपरिहार्य असते, हे मान्य; पण त्या विभागांचा विस्तार करणे व त्यांच्या सीमारेषा लवचीक ठेवणे हे तरी शक्य

आहे?

फुटाण्यांनी प्रासंगिकांच्या काव्यरूपाबद्दल अधिक आस्था बाळगली तर आणखी गोष्ट आपोआपच घडेल. ती कशी त्यांच्या काव्यलेखनाच्या प्रयोजनांच्या संख्येत भर पडेल. दंभस्फोट हे महत्वाचे प्रयोजन आहेच; रंजन कदाचित दंभस्फोटातूनच साधलेले आहे. पण फुटाण्यांसारख्या चतुरस्र सजग कवीला आणखीही काही साधणे शक्य आहे. ते, फुटाणे सध्या ज्या प्रकारची कविता लिहीत आहेत. त्यातून साधेलच, पण त्यातूनच त्यांना कवितेच्या आणखी काही रूपांकडे जाण्याचीही प्रेरणा मिळेल.

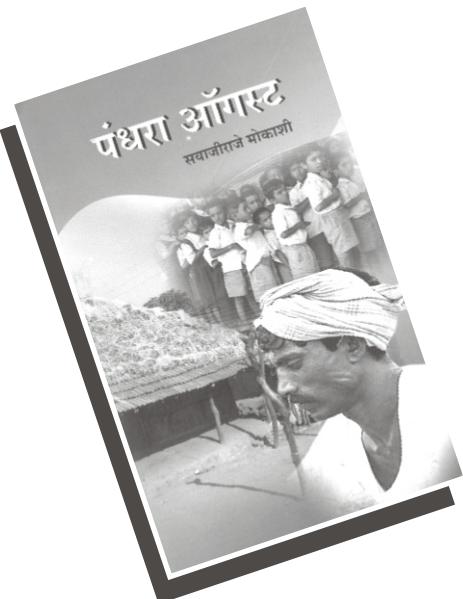
जो भरभरून देतो, त्याचाकडून अधिक मागण्याचा मोह व्हावा, हे स्वाभाविकच नाही का? फुटाण्यांनी अल्पावधीतच पुष्कळ दिले, आणि जे दिले ते मनःपूर्वकतेने दिले. ‘चांगभलं’ हा आपल्या एकंदर परिस्थितीला वरवरचा स्पर्श करण्याचा प्रयत्न नाही. त्यामागे एक अस्वस्थ मन आहे. ते तळेतळेचे प्रश्न हेरून त्यांची उत्तरे शोधण्याच्या प्रयत्नात आहे. कधी व्याकूळ,

अगतिक वाटते; पण तसे काही क्षण सोडले तर या मनाचा एकंदर कल विधायक विचार करण्याकडे आहे. ते पुरोगामी आशावादी आहे. उज्ज्वल भविष्यकाळासाठीची आपली उपाययोजना ते निर्भिडपणे मांडते. मग ती कोणाला पटो न पटो किंवा ती कितीही वादग्रस्त असो. ती पटावी असा फुटाण्यांचा आग्रही नाही. त्यांच्या कवितेचा सूर वाचक-श्रोत्यांना पुरेसे स्वातंत्र्य देणारा आणि जे पटेल त्यात सहभागी करून घेणारा आहे. फुटाण्यांना एक उत्तम मैफल जमवायची आहे; एकूण वातावरण नैराश्याचे असले तरी कायमचे निराश होऊ नका, असे सांगायचे आहे; म्हणूनच ‘पूजेची थाळी’ उचलताना वा ‘पेल्याला पेला’ भिडवत असताना ते स्वतःसकट सर्वांनाच शुभेच्छा देतात, “चांगभलं”!

मला वाटते या शुभेच्छेची आज आपणा सर्वांनाच गरज आहे; म्हणूनच ती देणाऱ्या या कवीलाही आपण त्याच मनःपूर्वक जिह्वाळ्याच्या सुरात म्हणू या, ‘चांगभलं’!

प्रत्येक लेखकाचे स्वतःचे एक आकाश आणि अंगण असते. अनुभवाचे एक क्षेत्र असते. या अनुभवक्षेत्राशी प्रामाणिक राहूनच तो लेखन करीत असतो. डॉ.सयाजीराजे मोकाशी यांच्या जगण्याचे आणि लेखनाचे अनुभव क्षेत्र प्रामुख्याने ग्रामीण जीवन आणि विशेषत: माणदेशी परिसर हेच आहे. या जीवनातील सामान्य माणसाच्या वेदनेला त्यांची कथा मुखर करते. त्यांच्या दुःखाला वाचा फोडते. माणदेशी जीवनाचे दमदार चित्रण ही कथा करते. गरीब कोरडवाहू शेतकरी, सिन्हा, दलित यांच्या वेदनेला ही कथा कलात्मकतेने साकार करते. माणदेशातील दुष्काळ आणि त्यांचे मानवी जीवनावर होणारे परिणाम यांचे चित्रण ‘पंधरा ऑगस्ट’ या कथा संग्रहात अत्यंत प्रभावीपणे रेखाटलेले आहे.

– डॉ.कृष्णा इंगोले

पंधरा ऑगस्ट – कथा संग्रह
सयाजीराजे मोकाशी
मुक्तरंग प्रकाशन, लातूर
मूल्य : १७० रुपये
९९२२४२१५९५

‘भाष्य’ कार

रामदास फुटाणे

‘कवी हा कोण्या एका पक्षाचा, जातीचा किंवा धर्माचा नसतो. तो केवळ माणसांचा असतो.

भाष्य कविता ही विचारांची नांगरट आहे, पण त्यात काय पेरायचं हा ज्याचा त्याचा व्यक्तिगत प्रश्न आहे.”

रविकिरण मंडळाने मराठी कविता रसिकांपर्यंत पोहचवण्यासाठी वेगवेगळे उपक्रम राबविले. जाहिर काव्यवाचनाचे त्यांचे प्रयोग यशस्वीही झाले. हाच धागा विंदा करंदीकर, मंगेश पाडगावकर, वसंत बापट यांनी पकडून ही परंपरा पुढे चालू ठेवली. तसे या परंपरेतील

आबासाहेब पाटील
मंगसुळी - कर्नाटक
९१५६८३७२९१

कर्वींनी केवळ आपल्याच कविता रसिकांपर्यंत पोहचविल्या, पण ज्येष्ठ कवी रामदास फुटाणे यांनी मात्र या पुढीची पायरी ओलांडली. स्वतःच्या नावाचा, मिळालेल्या प्रसिद्धीच्या वलयाचा केवळ स्वतःपुरता उपयोग न करून घेता, नव्याने लिहणारे उपेक्षित असणारे कवी आणि त्यांची कविता यांना व्यासपीठावर आणण्यासाठी सदृउपयोग केला. त्यांची ही चळवळ आजही अखंड चालू आहे. मराठी कवितेचा इतिहास लिहिला जाईल तेव्हा संत नामदेवांप्रमाणे त्यांचे नाव अधोरेखित करावे लागेल.

एरव्ही तमाशातल्या फुटकळ शृंगारिक लावणीतही अध्यात्माचा शोध घेणाऱ्या जाड भिंगातल्या गंभीर काव्यसमीक्षेला नानांच्या भाष्य कवितेतलं गांभीर्य सापडू नये हा उथळ समीक्षेचा बुध्यांक दारिद्र्य रेषेच्या खाली गेल्याचा ठोस पुरावा म्हणावा लागेल. हेतुशून्य गूढगुंजन करणाऱ्या भावार्थांच्या तळ नसलेल्या विहिरीत सामान्य रसिक वाचकांना बुडवून मारणाऱ्या हुकुमशाही समीक्षेने नानांच्या भाष्यकवितेकडे जाणून-बुजून दुर्लक्ष केल्याचे लक्षात येते. भाष्यकवितेसाठीचे वेगळे निकष या समीक्षेकडे मुळातच नाहीत किंवा ती नव्याने तयार करण्याइतकी ही समीक्षा प्रौढ नाही. स्वान्तसुखायाची पाटी लावून थाटलेल्या दुकानातला माल संपून हळूळू ही दुकान बंद पडू लागली आहेत. रसिकांना, वाचकांना आपल्या जीवनावर भाष्य करणारं साहित्य जवळचं वाढू लागलं आहे. लोक तेच साहित्य डोक्यावर घेऊन नाचू लागले आहेत. मग ते साहित्य व्यासपीठावरून येतंय का पुस्तकातून येतंय... ते समीक्षेचा रीतसर परवाना काढून

आलं आहे किंवा नाही या गोष्टी रसिकांसाठी आणि वाचकांसाठी गौण आहेत. नानांची भाष्य कविता ही कपाटातल्या धुळीच्या बैठकीची जागा नाही...ती रोजच्या चिंतनाचा विषय आहे. काल सापेक्षतेची बाधा कवितेत निवडलेल्या पात्रांना किंवा घटनांना आहे, पण भावार्थाला कालसापेक्षतेची बाधा नाही.. नानांच्या कवितेतला भावार्थ अबाधित आहे. त्याचं उत्तम उदाहरण द्यायचं झाल्यास अभिनेत्री स्मिता पाटील आणि राज बब्बर यांचा विवाह झाल्यानंतर मराठी माणसाची अस्मिता हळहळली त्यावर १५ सप्टेंबर १९८५ रोजी भाष्य कविता लिहिली-

‘करदोडा, जानवं नसलेली
मंडळीसुद्धा रडली
महाराष्ट्राची अ-स्मिता
राज बब्बरच्या गळ्यात पडली’

भारताची टेनिसपूर्व सानिया मिर्जा आणि पाकिस्तानी क्रिकेटर मलिक यांच्या लग्नानंतर म्हणजे ३० ते ३२ वर्षांनंतर वरील भाष्य कविता पुन्हा नवीन वाटली. वर सांगितल्याप्रमाणे कवितेतल्या फक्त व्यक्ती बदलल्या, त्या घटनेनंतरची सामान्य लोकांची मानसिकता तीच राहिली. स्मिता पाटील यांच्या लग्नानंतर केवळ महाराष्ट्राच्या अस्मितेचा प्रश्न होता पण सानियाच्या लग्नानंतर तर संपूर्ण भारताच्या अस्मितेचा प्रश्न उभा ठाकला. म्हणजे कवितेच्या भावार्थाची व्यासी राष्ट्रभर पसरली. हे साध्य गाठते नानांची भाष्य कविता. माणसं आज सर्व पातळ्यांवर स्वतःची जात, धर्म, आणि पंथ घेऊन उतरली आहेत. आणि तितक्याच ताकदीनं हे नागडं सत्य लपवण्याचा प्रयत्नही करीत आहेत. याचा खरपूस समाचार घेताना नाना लिहितात-

‘विधर्मी
निधर्मी होऊन
जात जाणार नाय
जात जाईलच कशी
जात गुळावरची माशी
..., ..., ...,
बहुत सुकृत (?) ही जोडी
जात जातीला आवडी’

शब्द साधे सोपे... मांडणी मोकळी-ढाकळी. कवितेचं व्याकरण वजा करून, सर्व सामान्यांना गृहीत

धरून अवघडातले अवघड विषय, राजकारण्याचे अदृश्य डावपेच आणि गोन्या-गोमट्या बाह्य अंगातले काळे अंतरंग व अध्यात्माच्या उपरण्याखालचा नरक नानाच्या भाष्य कवितेत उघडा पडतो.

पडद्यामागे ‘ब्रह्मचारी’
भोगानंद लुटत असतात
‘योग’पेक्षा बंदुकीनेच
सारे प्रश्न सुटत असतात”

नेते आणि अभिनेते हे सामान्य जनतेच्या कुतूहलाचा विषय नेहमीच राहिले आहेत आणि हे लोकही नेहमी चर्चेत राहण्यासाठी वेडीवाकडी विधाने करीत असतात. अशा विधानांचाही नानांची कविता समाचार घेते. कै. अभिनेत्री स्मिता पाटील यांनी सोलापूरच्या सभेत केलेल्या वादळी विधानाचा हा समाचार-

‘सोलापूरच्या सभेत
तिची अ-स्मिता बडबडली
हिंदी सिनेमाच्या पडद्यावर
तिनं सगळी बटणे उघडली
संसारात रमतात
त्या असतात भुल्लड बाया
क्रांतिकारी तीच
बहूबाहूत देते काया’

नानांच्या या कवितेला अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याच्या नावाखाली चाललेला नंगानाच रोखायचा आहे. या भाष्य कवितेला सांस्कृतिक शिस्त बिघडू द्यायची नाही हा तिचा उदात्त हेतू आहे. केवळ सांस्कृतिकच नव्हे तर सामाजिक आणि राजकीय क्षेत्रात अशा बेशिस्त विधानाची या भाष्य कवितांनी तात्काळ दखल घेतली आहे. बेळगाव सीमाप्रश्नापासून ते स्वतंत्र विदर्भाच्या मागणीचीही दखल ही कविता घेते. त्यामुळे या प्रश्नांची ऐतिहासिक पाश्वर्भूमी लक्षात येण्यास मदत होतो. उदा-

‘तिरपुडेच्या नथीतून
विभाजनाचा तीर सुटला
स्वतंत्र विदर्भाच्या मागणीला
अदृश्य अंकुर फुटला’
केवळ खुर्चाला हपापलेले राजकारणीच गटबाजी करत नाहीत तर आजकाल साहित्यिकही गटबाजीच्या राजकारणात तरबेज झाले आहेत. तू मला कार्यक्रमाला

बोलव, मी तुला बोलवतो. तू मला पुरस्कार दे. मी तुला पुरस्कार देतो... तू मला मोठा म्हण. मी तुला मोठा म्हणतो. असं तिळगुळ घेऊन तिळगुळ दिल्यासारखं दृश्य मराठी साहित्य दरबारात चालू आहे. मराठी साहित्याच्या महासागरात गटा-तटाची डबकी वाढू लागली आहेत... पण प्रत्यक्ष भेटीत सगळेच साहित्यिक एकमेकांशी किती सौजन्याने वागतात. पण मनात अढी कायम आहे. दोन सिद्धहस्त लेखकांच्या नावांचा क्रियापदात उपयोग करून नानाची ही भाष्य कविता त्या लेखकांच्या मनातली अढी उघड करते ती अशी-

‘एक ‘विजयी’ दुसरा ‘मनोहर’
एका ताटात जेवत होते
भातावर कढी अन्
मनात अढी ठेवत होते’

या भाष्य कवितेत प्रयोगशीलतेचा उच्चांक वाचकांच्या लक्षात येतो. परिस्थिती नाही पण प्रतिभा आहे अशा कर्वीनी सरकारी अनुदानातून कवितासंग्रह छापले तर प्रस्थापित त्याच्याकडे किती हीन नजरेतून पाहतात हे नानांनी एका भाष्य कवितेत एका प्रस्थापिताचे नाव टाकून मांडले आहे. या कवितेत सदर प्रस्थापिताच्या नावाची योग्य प्रकारे मोडतोड करून... त्याच्यावर खूपच बोचरी टीका साधली आहे, ती कविता-

‘सरकारी निवासात
आनंदाने राहतोस
अनुदानी पुस्तकाला
देखाने का पाहतोस ?
‘गाड’ नाहीतर ‘गीळ’ द्वेष
नवोन्मेष टाळू नकोस
‘गंगा’धर डोहीवर
गटारात लोळू नकोस”

ही कविता कवितेत विखुरलेल्या प्रस्थापिताच्या नावाचा ऊहापोह न करता जरी वाचली तरी समस्त प्रस्थापितांच्या मनोअवस्थेचा विकृत आलेख वाचता येतो. तो वाचकांच्या लक्षात येतो आणि त्याच्या मानसिक व्यंगाबरोबर विनोदही आपले अस्तित्व सांगतो.

व्यासपीठावरून विज्ञानवादाचा ढोल वाजवणारे आतून किती अंधश्रद्धाळू असतात त्यावर ‘परंपरा’ या कवितेतून हे मांडताना व्यवस्थेतलं वास्तव भान निस्तू दिलं

नाही.

“मोर सर्वत्र उपलब्ध नसतात
म्हणून संस्कृतीचे ठेकेदार
कावळ्यापुढे स्तब्ध होतात..”

मला वाटत नाही याहून सोप्या शब्दांत आणि साध्या दृष्टांतात वास्तव कुणी कवितेत मांडलं असेल. अंधश्रद्धेचा बुरखा फाडताना रामदास फुटाणे पुढे लिहितात-

‘तो कावळा
तुला ओळखत देखील नाही
तुझ्या पोराचा बाप होईल
तुझ्या नावानं पिंड खाईल”

असा एक प्रांत नाही जिथं नानांनी लेखनी खुपसली नाही. प्रत्येक समाज अंगाकडे आणि बिघडत चाललेल्या ढंगाकडे किती टोकाचं लिहिवं. कला म्हणून की गरज म्हणून पडद्यावर वेळोवेळी सोयीनं बाई उघडी केली जाते. तिला उघडी करण्यात सगळ्याच व्यवस्थांचे हात असतात. तरी समाज नावाचा घटक माज आल्यासारखा वागत या गोष्टीना प्राधान्याने पाहत असतो, बोलत असतो. ती चर्चेचा विषय आहे, चवीचा विषय आहे. कारण ती विषयाचा विषय आहे. म्हणूनच तिला हवं तसं नागवलं जातं. मोठ्या पडद्यावर नटी उघडी केली, छोट्या पडद्यावरही केली. साबण विकायचा असो की शाम्पू आधी मिडीयात बाईला विकून घ्यावं लागतं. जाहिराती संस्कृती कुठे बिघडते? ती आता हातातल्या चकचकीत माबाईलवरून बी.पी. पाहणाऱ्या दृश्याने बिघडेना. तशी बिघडली म्हटलं तर एवढे मोठमोठे मोबाईल खपलेच नसते. ती काळाची गरज आहे. आम्ही आमचं डोकं कशात घालून बाद करायचं याची नवी माध्यमं आली. पण कळ जुनी राहिली. जाहिरात असो काय किंवा स्क्रिन टच सेल मधली ब्लू फिल्म असो काय? दोन्हीकडे आणि दोन्ही काळात बाईच नागवली सोयीनं. म्हणून रामदास फुटाणेनी त्याकाळात लिहलेलं आजच्या काळालाही डसत राहतं ते त्यांच्या बोचन्या शब्दरचनेतून. एक कवी म्हणून म्हणा किंवा एक वात्रटिकाकार म्हणून म्हणा रामदास फुटाणे आतल्या जळजळीनंच हे काव्य लिहितात. तेव्हा माणूस म्हणून आपल्याला आलेल्या माजाची लाज वाटली पाहिजे असेच ते शब्द-

वळूने गाईकडे वळून बघताना विचारले,
 ‘मॉडेलिंग करतेस ?
 टी.व्ही.वरती दूधाच्या जाहिरातीची चांगली
 कमाई आहे?’

तेव्हा लाजून गाय म्हणाली,
 ‘चांगली कमाई आहे
 पण पडद्यावर उघडी दिसायला
 मी थोडीच बाई आहे’

राजकारण म्हणजे सर्वसामान्य जनतेला आजतागायत न उलगडलेलं कोडं आहे. दररोज राजकारणाचा गुंता वाढतच चालला आहे. सत्तेसाठीची समीकरण सामान्य जनतेच्या डोक्यात शिरतच नाहीत. पक्षांतरे, युती, सवतासुभा, आरोप-प्रत्यारोप, यांमुळे सर्वसामान्य जनता पुरती गोंधळात गंठगळ्या खाते आहे. अशा वेळी या जनतेला धीर देऊन राजकारण्यांची खल-कारस्थाने उघडी पाडण्यासाठी नानांची कविता धीराने पुढे येते. राजकारणातला नानांचा अभ्यास अगाध आहे. सर्वच पक्षांत त्यांचे जवळचे मित्र असल्याने सर्वच पक्षांचे अंतरंग त्यांना ज्ञात आहे. त्यामुळे त्यांच्या भाष्य कवितेला चांगलीच धार लागलेली आहे. कुणी जवळचा, कुणी लांबचा याचं मोजमाप करण्यासाठी नानाची कविता मिटर पट्टी घेऊन बसत नाही. जनतेच्या हितामध्ये ज्याची भूमिका बाधा ठरणार आहे त्याच्या भूमिकेवर जोरदार प्रहर करण एवढंच कवितेला माहीत आहे. म्हणूनच ते लिहितात-

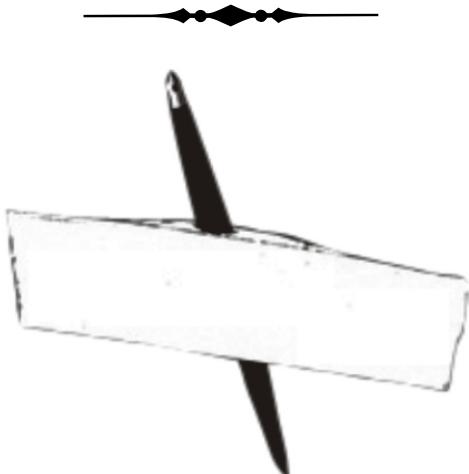
‘उद्याच्या अंधाराला
 सांगेल भविष्यकाळ
 भारतातही कधी कधी
 उगवत होती सकाळ’

कवी किती पुढचं पाहतो आणि लिहितो ते नानांच्या कवितेत किती अगोदर एक सामाजिक व्यथा म्हणूनच शब्दांतून आलं होतं. महाराष्ट्रातला मराठा समाज आणि शेतकरी खचत चाललाय, पिचत चाललाय. हे अलीकडे शेतकऱ्यांच्या आत्महत्यांना सुरुवात ब्हायच्या अगोदर कवितेतून निरीक्षण नोंदवले होते. भविष्यकाळाचा जळका चेहरा पाहणं, त्याचं जवळून संर्दर्भासह निरीक्षण करणं आणि आणि आपल्या शब्दांतून ती विद्रूपाची बाजू मांडणं हे त्यांना जमून गेलं होतं. त्यांच्या ‘जयजयकार’ या कवितेतील काही ओळी पाहिल्या तर समजून येईल-

‘छत्रपती’च्या नावाने जगणाच्या बागायतदारांचा जयजयकार दलितासारखेच जिणे जगणाच्या जिरायतदारांचा जयजयकार

खुल्या काव्यवाचनाच्या कार्यक्रमांत उपस्थितां- मध्ये सर्वच वाचक गाढे अभ्यासक नसतात तर कवितेवर नितांत, नितळ प्रेम करणाच्यांची संख्या लक्षणीय असते. त्यांच्यासाठी हलक्या-फुलक्या पण मार्मिक विनोदाची गरज असते. अगोदर नाना ती तहान भागवतात, मग उकळणारं वास्तव त्यांच्या गळी हळूहळू उतरवतात. नाना पूर्ण गंभीर कवितेचा द्वेष करतात असं तर मुळीच नाही. संत नामदेव पुरस्कार, जामखेड आणि यशवंतराव चव्हाण पुरस्कार, पुणे यांचे पुरस्कारविजेत्या कर्वीच्या कविता वाचल्यास ते आपल्या सहज लक्षात येईल. तसं काही असतं तर नाना आपल्या सोबत केवळ वात्रटिकाकारच घेऊन महाराष्ट्रभर फिरले असते पण नानांच्या व्यासपीठावर विनोदी, गंभीर लिहिणारे दोन्ही प्रवृत्ती प्रकृतीचे लोक असतात. कवी कोणत्या प्रवाहाचा आहे याचाही विचार नाना करत नाहीत. हिंदू का मुस्लिम, विद्रोही की अभिजातवादी. फक्त तो किती गंभीर्यांन लिहितो, तो माणसांचा कवी आहे का एवढाच विचार ते करतात.

नवोदित कर्वीनो! माणसासाठी लिहा. आतून लिहा. प्रवाहपतित होऊ नका. चौफेर लिहा पण एक भूमिका हवी. जी माणसांना माणसात आणेल...नाना तुमच्या तुमच्या अशा कवितेची वाट पाहत आहेत.

“

विनाशकला शिर्षक ते विनाशकला एक प्रवास

- * सामना
- * सुखवंता
- * सर्वसाक्षी
- * सरपंच भगिरथ

आत्मकथा हा माझ्या मते स्वान्तसुखाय प्रकार असला तरी तो स्वतःपुरता मर्यादित ठेवणे म्हणजे आत्मकेंद्रित बनणे, असे मी मानतो. म्हणूनच माझ्या जीवनाची वाटचाल, यश-अपयशाची चर्चा आणि दुःख आनंदाचे क्षण, नशिबाचे खेळ या साच्यांची चर्चा एकाच मापाने तटस्थ राहून मी करू शकतो, हे सत्य आहे. मी कोण असा प्रश्न मला कधीच पडत नाही. तुम्ही कोण असे विचारल्यावर कसलेही आढे-वेढे न घेता मी सांगत असतो - मी - रामदास फुटाणे. रामदास फुटाणे हेच माझ्या व्यक्तिमत्त्व. आडनावावरच कोटी करायची झाली तर माझ्या आयुष्याची वाटचाल फुटाण्यासारखी-चविष्ट, खमंग झाली, असे म्हणायला मी मोकळा.

- रामदास फुटाणे

कर्ज फेडायचे होते
मुंबईला आल्यानंतर
पुढील दोन वर्षे
फक्त एकवेळ जेवून काढली.
हा जगण्याचा 'सामना'
विलक्षणाच म्हणायला हवा.
दरम्यान सामनावर बंदी
घालण्याचे प्रयत्न झाले.
पुन्हा अस्वस्थता, पण
सारे नंतर शांत शांत....
याच दोन वर्षात साच्यांचे
देणे चुकते करून
मी कर्जमुक्त झालो.

”

Milestone in Marathi Film

कथा, पटकथा, संवाद
विजय वैडुलकर

दिवदर्शक
जय्यर घटेल

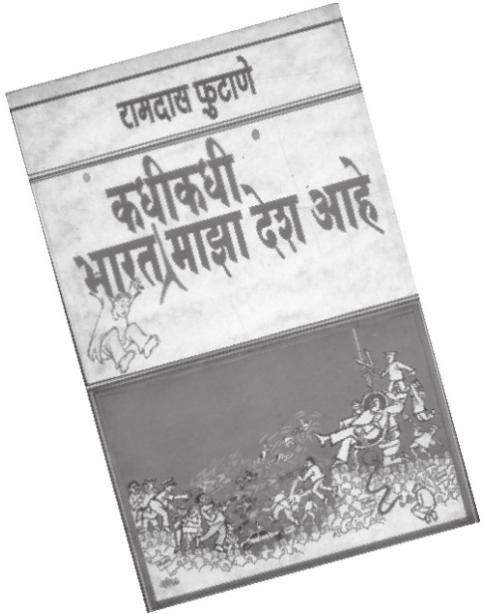
संपादक
भासकर चांदावरकर

रामदास फुटाणे प्रस्तुत
गिरिराज पिक्चर्स

प्रमुख शूगिळा
निळू फुले
श्रीराम लागू

शांतां

‘कधी कधी भारत माझा देश आहे’

‘कधी कधी भारत माझा देश आहे’ या रामदास फुटाणे यांच्या कार्यक्रमाचा रौप्यमहोत्सव ‘डेट्रॉइट मिशिगन’ (अमेरिका) येथे साजरा झाला. तेथील महाराष्ट्र मंडळाने हा कार्यक्रम आयोजित केला होता. एका व्यक्तिने केलेला एखादा कार्यक्रम सलग पंचवीस वर्षे सुरु राहतो, ही सांस्कृतिकदृष्ट्या खूप मोठी घटना आहे. ‘रामदास फुटाणे’ यांच्या या कार्यक्रमाचा केवळ राजकीय व्यंगकवितांचा एक कार्यक्रम एवढ्या मर्यादित विचार करणे योग्य ठरणार नाही. मराठीतील काव्यवाचनाची परंपरा, तत्कालीन वाड्यमयीन पर्यावरण आणि वाड्यमयीन अभिरूची यांचाही विचार करणे आवश्यक ठरते. विंदा करंदीकर-वसंत बापट-मंगेश पाडगावकर यांनी महाराष्ट्रभर कवितेचा जागर सुरु केला होता. शालेय अभ्यासक्रमातल्या पाठ्यपुस्तकापुरत्या मर्यादित असलेल्या मराठी कवितेला रसिकवर्ग तयार होत होता. दिलीप पुरुषोत्तम चिन्हे यांनी त्यांच्या काव्यवाचनाची खिल्ली उडवताना या तिघांनी कवितेच्या क्षेत्रात ‘बघे’ निर्माण केले, अशी टीका केली.

विजय चोरमारे
सहा.संपादक महाराष्ट्र टाईम्स, मुंबई
९५९४९९९४५६

त्यावर उलट-मुलट चर्चाही झाली. असे असले तरीही या तिघांनी मराठी कविता हजारों रसिकांपर्यंत पोहोचवली, ही गोष्ट निर्विवाद आहे. करंदीकर-बापट-पाडगावकर यांच्यानंतर मराठीतील काव्यवाचनाची ही परंपरा पुढे नेली, ती रामदास फुटाणे यांनी. परंतु फुटाणे यांच्या कवितेची प्रकृती अगदीच भिन्न होती. वर्तमान राजकीय, सामाजिक परिस्थितीवर भाष्य करणाऱ्या छोट्या कविता फुटाणे यांनी लिहिल्या. १९८२ पासून ते ‘साप्ताहिक जत्रा’ मध्ये अशा कविता लिहित होते. त्याला ‘वात्रटिका’ म्हटले जायचे. त्याआधी फुटाणे हिंदी कविता लिहित होते आणि हिंदी कवीसंमेलनांमधून सहभागी होत होते. त्यामध्ये त्यांची ‘कटपीस’ ही कविता गाजत होती. हिंदीप्रमाणे मराठीत विनोदी कवितांची संमेलने होत नव्हती. मराठीत वात्रटिकेची परंपरा असली तरी राजकीय बाज बदलून तिला राजकीय व्यंगकविता बनवले. या कवितांना कुणी भाष्यकविता म्हणते, कुणी वात्रटिका म्हणते, कुणी प्रासंगिका म्हणते. नावे काहीही दिली तरी राजकीय, सामाजिक परिस्थितीवर कवितेच्या माध्यमातून केलेले मार्मिक भाष्य लोकांना आवडू लागले. ‘भारत कधी कधी माझा देश आहे....’ या कार्यक्रमाची निर्मिती यातूनच झाली.

‘बामणांनी मटण महाग केलं,
दलितांनी पुस्तक महाग केलं...’

हे त्यांचं भाष्य खूप गाजलं. राज कपूर यांचा ‘राम तेरी गंगा मैली’ हा चित्रपट प्रदर्शित झाला होता आणि त्यातील मंदाकिनीची दृश्ये खूप चर्चेत होती. त्यावर फुटाणे

यांनी केलेले भाष्य केवळ त्या चित्रपटापुरते नव्हे तर एकूण सामाजिक मानसिकतेवर प्रहार करते.

‘उसवलेली संस्कृती,
हव्हूहव्हू फाटू लागते
तेव्हा गावातील भिकारीनसुद्धा
मंदाकिनी वाटू लागते...’

या ओळींची तेव्हा खूप चर्चा झाली. व्यंगकविता ही केवळ हसवणारी नसते तर अनेकदा ब्लॅक कॉमेडीप्रमाणे फाईकन मुस्काटातही देते, याची प्रचिती फुटाणे यांच्या अनेक कवितांमधून येते. म्हणूनच पु.ल. देशपांडे म्हणाले होते, ‘वर वर विनोदी वाटणाऱ्या या कवितांचं पाणी खूप खोल आहे’ तर ज्येष्ठ समीक्षक रा.ग.जाधव यांनीही ‘गमतीचा कुंकूमतिलक लावून गांभीर्याचे सौभाग्य सांभाळणारे सळसळत्या समकालीनाचे हे कवित्व आहे’, असे म्हटले आहे.

रामदास फुटाणे यांनी ‘कधी कधी भारत माझा देश आहे’, या कार्यक्रमाचे सादरीकरण करत विविध उत्सव आणि महोत्सवांच्या निमित्ताने अनेक काव्यमैफली, ‘हास्यधारा’ या संकल्पनेतून रसिकांपर्यंत पोहोचवल्या. हास्याचा धुव्वाधार पाऊस आणि वेदनेच्या अश्रूधारा रसिकांच्या अंतःकरणात निर्माण करणाऱ्या हास्यधारांमधून मराठी कवितेची आविष्काररूपे महाराष्ट्राला दाखवून दिली. प्रा.फ.मुं.शिंदे, विष्णु सूर्या वाघ, सुरेश शिंदे, अशोक नायगंवकर, अरुण म्हात्रे, विठ्ठल वाघ, महेश केळुस्कर, प्रशांत मोरे, संभाजी भगत, इंद्रजित भालेराव, प्रकाश घोडके, जयराम खेडेकर, अशोक बागवे, किशोर कदम,

मनोहर रणपिसे, भगवानराव देशमुख, अनंत खेळकर, प्रकाश होळकर, या दिग्गजांसोबत तुकाराम धांडे(झातपुरी), सत्यद अल्लाउद्दीन(आष्टी-बीड), भरत दौँडकर(निमगांव म्हाळुंगी-शिरूर), साहेबराव ठाणगे(पारनेर), कल्पना दुधाळ(बोरीभडक-दौँड), लता ऐवळे-कदम(अंकलखोप-सांगली), आबासाहेब पाटील(मंगसुळी-कर्नाटक), अरूण पवार(परळी वैजनाथ), नितीन देशमुख(चांदुर बाजार), आबेद शेख(यवतमाळ), डी.के.शेख (उस्मानाबाद), दिनकर जोशी (अंबाजोगाई), संजय बोरुडे(अहमदनगर), संदीप जगताप(नाशिक), प्रशांत केंदळे(नाशिक), गोविंद पाटील(गारगोटी), भिमराव धुळूबुळू(मिरज), नीलम माणगावे(जयसिंगपूर), शोभा रोकडे(अमरगवती), सुरेश मोहिते(बहेबोरगाव), रमजान मुल्हा(नागठाणे-सांगली), विष्णु थोरे(चांदवड-नाशिक), चंद्रशेखर मलकमपट्टे (उदीरी), कै.जयंत जाधव (आटपाडी-सांगली), शिवाजी सातपुते(मंगळवेढा-सोलापूर), इंद्रजित घुले(मंगळवेढा-सोलापूर), नारायण पुरी(परभणी), माधव पवार (सोलापूर), बालिका बिटले(पुणे) या आणि अशा कितीतरी ग्रामीण भागातील प्रतिभावान पण प्रस्थापित व्यासपीठापर्यंत पोहोचू न शकणाऱ्या कर्वीना, हक्काचं व्यासपीठ मिळवून देताना सन्मान आणि मानधन या गोष्टींसह त्यांची कविता लोकमनात रुजवण्याचं काम रामदास फुटाणे यांनी अव्याहतपणे केलं आणि करतही आहेत.

श्री महाराष्ट्री मंजुरी मंजुरिया

जागतिक मराठी अकादमी – ‘शोध मराठी मनाचा’

२००४ सालापासून जागतिक मराठी अकादमीने देशात विविध ठिकाणी अधिवेशने घेतली . विविध क्षेत्रात उतुंग कर्तृत्व गाजवणारे अध्यक्ष या सर्व अधिवेशनांस लाभले. मराठी भाषा आणि संस्कृतीसाठी सर्वांनी मिळून केलेले हे कार्य आहे. या अकादमीचे संस्थापक हे मा.श्री.शरद पवार, मा.श्री. मनोहर जोशी, कै.माधव गडकरी, कै.भा.कृ.देसाई. तर जागतिक मराठी अकादमीच्या स्थापनेपासून मा.श्री.रामदास फुटाणे यांनी अकादमीचे अध्यक्ष म्हणून काम पाहिलं आणि आजही त्यांचं कार्य सुरुच आहे.

या अकादमीचे उपाध्यक्ष श्री.यशवंतराव गडाख-पाटील, कोषाध्यक्ष श्री.उदयदादा लाड, कार्यकारिणी सदस्य श्री.केसरी पाटील, डॉ.सुभाष भेंडे, प्रा.फ.मुं.शिंदे, श्री.अरूण कायगावकर, प्रा.श्रीकांत तिडके, श्री.शिवाजी मानकर, श्री.मोहन गोरे, राजीव मंत्री, शशी भालेकर, राधाकृष्ण नार्वेकर, किशोर रांगणेकर, जयराज साळगावकर, प्रशांत दामले,

कुमार नवाथे, विष्णु सूर्या वाघ, विश्वजित कदम, सचिन मुळे, शिवकुमार लाड, रामकृष्ण नायक, मधु मंगेश कर्णिक, मोहन गोरे, चंद्रकांत नाईक, अनंत भालेकर, विजया वाड, सिसिलिया काव्हालो, राहूल कराड, प्रशांत गडाख यांची मौलिक साथ अकादमीच्या कार्यास पुढे नेऊ शकली. जागतिक मराठी अकादमीचे अध्यक्ष म्हणून रामदास फुटाणे यांनी संमेलनाची चालू ठेवलेली वाटचाल आपणास पाहता येईल...

स्थळ	संमेलनाध्यक्ष	स्वागताध्यक्ष	सन
नागपूर	प्रा.राम शेवाळकर	श्री.गिरीश गांधी	जानेवारी २००४
अहमदनगर	डॉ.श्रीराम लागू	श्री.यशवंतराव गडाख पाटील	जानेवारी २००५
मुंबई	डॉ.विजय तेंदूलकर	श्री जगन्नाथ वाणी	डिसेंबर २००५
पुणे	मा.प्रकाश भालेराव	डॉ.विश्वनाथ कराड	जानेवारी २००७
गोवा	श्री.निळू फुले	ना.दिगंबर कामत	जानेवारी २००८
कोल्हापूर	श्री.सुहास काकडे	डॉ.माणिकराव साळुंखे	जानेवारी २००९
सोलापूर	मा.मंगेश पाडगावकर	ना.श्री.सुशीलकुमार शिंदे	जानेवारी २०१०
औरंगाबाद	डॉ.विजय भटकर	श्री.मधुकरअण्णा मुळे	जानेवारी २०११
विरार	श्री.अरूण फिरोदिया	आ.श्री.हितेंद्रजी ठाकूर	जानेवारी २०१२
नाशिक	श्री.आशुतोष गोवारीकर	आ.डॉ.अपूर्व हिरे	जानेवारी २०१३
रत्नागिरी	श्री.मधु मंगेश कर्णिक	मा.साटम	जानेवारी २०१४
सातारा	श्री.सुर्यवंशी	-	जानेवारी २०१५
अमरावती	श्री.विक्रम गोखले	मा.प्रविण पोटे	जानेवारी २०१६
मुंबई	श्री.अविनाश राचमाले	मा.शशी भालेकर	जानेवारी २०१७

- रामदास फुटाणे यांच्या मार्गदर्शनाखाली सुरु असलेले महाराष्ट्रातील विविध ठिकाणी सुरु असलेले पुरस्कार ज्यांनी पुरस्कारांची, साहित्यिकांची आणि एकूण वाढमयीन व्यवहारीच उंची वाढवली.
- * प्रियदर्शनी पुरस्कार-मुंबई * यशवंतराव चव्हाण साहित्य पुरस्कार १२ मार्च पुणे
 - * भैरवरतन दमाणी साहित्य पुरस्कार सोलापूर - २५ वर्षे नामवंत साहित्यिकांना प्रदान
 - * निर्मलकुमार फडकुले साहित्य व समाजसेवा पुरस्कार सोलापूर
 - * कवयित्री संजीवनी खोजे पुरस्कार, अहमदनगर * पद्मश्री विखे-पाटील साहित्य पुरस्कार, प्रवरानगर, अहमदनगर
 - * स्वातंत्र्य सैनिक दत्तात्रेय जनार्दन तथा भाई फुटाणे प्रतिष्ठान, संत नामदेव पुरस्कार, जामखेड

संत नामदेव या पुरस्काराचे सध्याचे २०१७ मध्ये २६ वे वर्ष सुरु असून हा पुरस्कार वितरण सोहळा आणि त्यासोबत कवितेचा जागर अखंडित आहे. संत नामदेव पुरस्काराचे मानकरी पाहिले तरी मराठी साहित्यातील विचारवंत, विचारधारा आणि लोककलावंतांच्या गौरवासाठी सातत्याने फुटाणे परिवाराकडून सुरु असलेलं हे कार्य मराठी लेखकाच्या घरातून अव्याहतपणे सुरु असलेलं एकमेव वाढमयीन योगदान म्हणावं लागेल.

● संत नामदेव पुरस्काराचे मानकरी ●

- * १९८७ - प्रा.श्री.पुरुषोत्तम पाटील-धुळे
- * १९८८ - श्री.भाऊसाहेब पाटणकर-यवतमाळ
- * १९८९ - वामनदादा कर्डक -नाशिक
- * १९९० - श्री.राजा मुकुंद - कंधार
- * १९९१ - प्रा.वसंत सावंत - सावंतवाडी
- * १९९२ - कवी रा.ना.पवार - सोलापूर
- * १९९४ - शाहीर साबळे -मुंबई
- * १९९६ - फादर फ्रान्सीस दिब्रिटो - वसई
- * १९९८ - शाहीर विभुते -सांगली
- * १९९९ - कवी ना.धो.महानोर -पळसखेड
- * २००० - लोकशाहीर विठ्ठल उमप -मुंबई
- * २००१ - प्रा.रा.ग.जाधव -वाई
- * २००२ - शाहीर शेख जैनुदीन चाँद -मुंबई
- * २००३ - डॉ.अशोक कामत -पुणे
- * २००४ - डॉ.निर्मलकुमार फडकुले -सोलापूर
- * २००५ - प्रा.डॉ.वि.मा.बाचल -पुणे
- * २००६ - सत्यपाल वि.सिरसोलीकर -अकोट
- * २००७ - शाहीर लीलाधर हेगडे -मुंबई
- * २००८ - कवी विठ्ठल वाघ -अकोला
- * २०११ - कवी अशोक नायगावकर -मुंबई
- * २०१३ - शाहीर संभाजी भगत-मुंबई
- * २०१५ - महेश केळुस्कर-मुंबई
- * २०१० - कवी प्रा.फ.मु.शिंदे -औरंगाबाद
- * २०१२ - कवी अरुण म्हात्रे-मुंबई
- * २०१४ - विष्णू सूर्य वाघ-गोवा
- * २०१६ - सुरजितसिंग पातर-पंजाब

'शब्दशिवार' हे मासिक कुमुदिनी सिद्धेश्वर घुले मालक व प्रकाशक यांच्यासाठी श्री.सोमनाथ माळी यांच्या सप्तरंगी ऑफसेट, बँक ऑफ इंडियासोर, मंगळवेढा येथे छापून गट नं.८४/२, दामाजी कॉलेजपाठीमागे, मंगळवेढा येथे प्रसिद्ध केले.

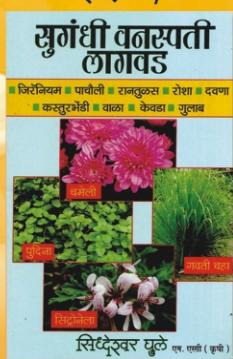
સપ્તર્ષી

પ્રકાશન

₹ १३०/-

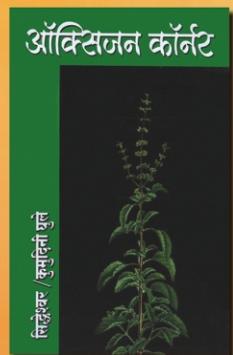
₹ १૦૦/-

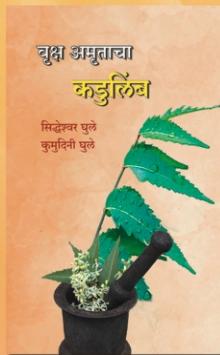
₹ ४०/-

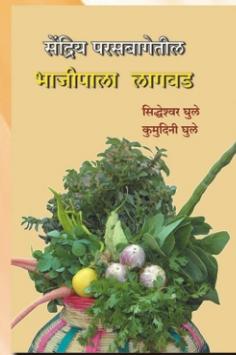
₹ ૩૦/-

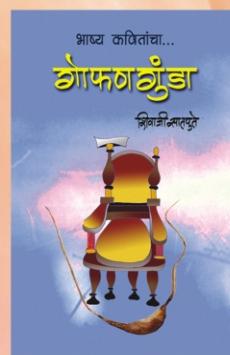
₹ ૩૦/-

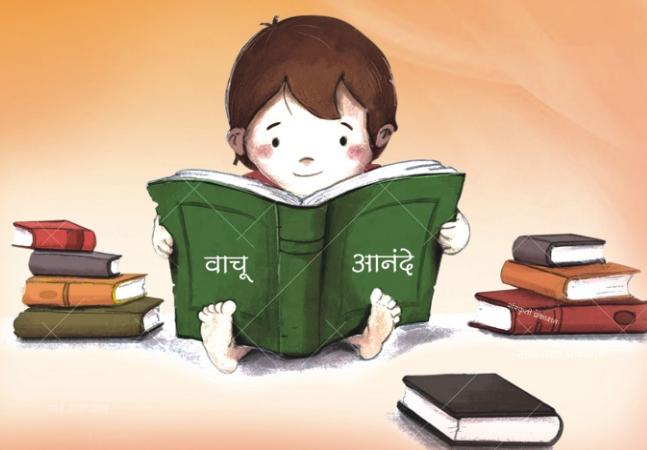
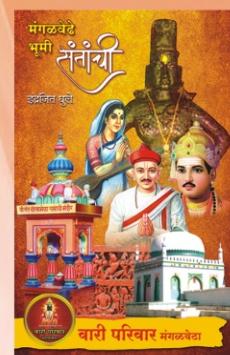
₹ ૪૦/-

₹ ૧૨૫/-

₹ ૬૦/-

સપ્તર્ષી અસોસિએટ્સ અન્ડ પબ્લિકેશન્સ,
ગટ નં.૮૪/૨, દામાજી કોલેજમાગે, મંગલવેદા, જિ.સોલાપૂર. ૪૧૩૩૦૫
૯૮૨૨૭૦૧૬૫૭ /૭૨૪૯૦૨૧૫૮૧ /૭૫૦૭૫૦૭૦૭૭
E mail : saptarsheeprakashan@gmail.com
For DD / Cheque : SAPTARSHEE ASSOCIATES AND PUBLICATION
Payable at MANGALWEDHA
For Account Pay : 32111661185 (IFS Code - SBIN0007156)

પુસ્તકાંસારી વિલાક કરા...

BookGanga.com

आपल्याभोवती वावरणारी माणसे सत्य सांगण्यापेक्षा इतर गोष्टींवर भर देतात. पदोपदी सामान्य माणूस त्यामुळे बुचकळ्यात पडतो. गोंधळून जातो. त्याला समजेनासे होते. किंबहुना त्याची मती कुंठीत होते. या सान्यावर एखादा प्रतिभावान कवी जोरदार प्रहार करतो. जे पुष्कळांना व्यक्त करता येत नाही, ते लीलया मर्मभेदकपणे मांदू शकतो. रामदास फुटाणे यांनी काही ओरखडे जबरदस्त ओढले आहेत, ते कोणावर आहेत, हे सहजपणे समजावे, अशी शब्दरचना केलेली आहे. कवी, लेखक, नाटककार, पत्रकार यांच्या हातातल्या लेखण्या अखेर यासाठीच आहेत. व्यक्तीचित्रे आणि प्रसंग रंगवताना त्यामागील पोकळपणा व मानभावी प्रवृत्ती प्रकट करणे हा त्यांचा हातखंडा आहे. असा हातखंडा असलेला माणूस चित्रकला ते चित्रपट, चित्रपट ते कवितांपर्यंतचा प्रवास करत आयुष्याच्या पंच्याहतरीत पदार्पण करीत आहे. एका माणसाचं, एका कलावंताचं, एका कवीचं आयुष्य ते किती मोठं असतं? पण, चंद्रभागेच्या वाळवंटात संत नामदेवांनी जो वसा घेतला तोच शब्दजागराचा वसा स्वतःसह भोवतालच्या उन्मेषशाली हातांना सोबत घेऊन हा प्रतिभावंत महाराष्ट्राच्या घराघरात आणि मनामनात पोहोचला.

रामदास फुटाणे म्हणजे स्वतःचं आडनाव खाण्याइतपतही ऐपत नसलेला माणूस; वयाच्या तीशीतच सामना सारखाचित्रपट निर्माण करून ध्येयवेडा होत बर्लिन येथे स्पर्धक विभागात जगातील उत्कृष्ट सोळा चित्रपटांत सामनाची निवड होईपर्यंतची झेप घेतो. जागतिक मराठी अकादमीचं अध्यक्षपद असो, १२ मार्चचा यशवंतराव चव्हाण पुरस्कार सोहळा व काव्य सोहळा असो, सोलापूरातील निर्मलकुमार फडकुले प्रतिष्ठानचं कार्य आणि भैरूरतन दमाणी साहित्य पुरस्काराने साहित्य क्षेत्रात काय निर्माण केलं? या प्रश्नाची उत्तरं महाराष्ट्राची माती आणि माणसं जाणून आहेत. नव्या लिहित्या हाताला लेकरासारखं जवळ धरून त्याच्या सात पिढ्यांना मिळाला नसेल असा सन्मान आणि त्याच्या प्रतिभेला मानाचं स्थान देणारा कवितेतला असा बापमाणूस दुसरा नाही. ज्यांनी हे पाहिलंय. ज्यांनी अनुभवलाय असा काव्यसोहळा नानांखेरीज होणे नाही. अशा रामदास फुटाणे या नावाच्या चित्र, चित्रपट आणि कवितेतील माणसाला अमृतमहोत्सवी वर्षानिमित्त सलाम करण्याचाच क्षण !

